

334

9-16

334

9-16

ՀՐԱՏԱՐԱԿ. ԲԱԳԻԱՅ Հ. Կ. Մ. ՀՈԴԱՅԻՆ ՍԵԿՑԻԱՅԻ

ԿՕՕՊԵՐԱՑԻԱ

Մ Ա Ս Ն I.

Դասախօսութիւն

ՍԱՄՍՕՆ ԳԱՂԱԶԵԱՆԻ

ԻՆՆ Է 20 ԿՈՊ.

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

Իրա՝ «ԷՊՕԽԱ», Գանձակայա Ա 3.

1910

25.734

12 MAR 2013

05 JAN 2010

334

9-16 46

ՀՐԱՏԱՐԱՆ. ԲԱԳՈՅ Հ. Կ. Մ. ՀԱՂԱՅԻՆ ՍԵՆՏԻՍՏԻ

300

1204-94

ԿՈՕՊԵՐԱՑԻԱ

Մ Ո Ս Ն Ի.

Դասախոսություն

ՍԱՐՏԱՆ ԳԱՆԱԶԵՆՆԵՐ

ԹԻՖԼԻՍ

Տպարան «Էդոն», Գանոթեղար № 3.
1909

11577

ԳԻՆՆ Է 20 400.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Կօօպերացիայի կամ համագործակցութեան գաղափարը նոյնչափ հին է, որչափ մարդկութիւնը: Սակայն կօօպերացիան այնպէս, ինչպէս հասկանում ենք ներկայում և կօօպերատիւ ընկերութիւնների այն տեսակները, որոնք գոյութիւն ունին ներկայում, իրենց սկզբնաւորութիւնը առել են իրապէս տասնեկիններորդ դարու սկզբից: Թէև զրանից առաջ եղիլ են անշատ փորձեր, սակայն այդ փորձերը անյաջողութեամբ են վերջացել: Անվիճելի են կօօպերային ընկերութիւնների տւած օգուտները, նրանց բարերար ազդեցութիւնը մանաւանդ գիւղացիների համար: Հազարաւոր ընկերութիւններ, որոնք գոյութիւն ունին այժմ Եւրոպայում, գալիս են մի անգամ ևս ապացուցանելու, որ կօօպերացիան ամենագօրեղ միջոցներից մէկն է աշխատաւոր բանւորի և գիւղացիութեան տնտեսութիւնը բարելաւելու համար: Այն պերճախօսութեանը, որ մենք քաղում ենք Եւրոպայի կօօպերատիւ ընկերութիւնների ստատիստիկայից, բաւական համոզիչ փաստեր են ընդունելու կօօպերացիան, որպէս մի անհրաժեշտութիւն մեր քայքայւած տնտեսութիւնը

վերականգնելու համար: Իսկ, որ ամենագլխաւորն է, անջատ աշխատաւոր ուժերը միացնելով՝ մենք աւելի արդիւնաւէտ ենք դարձնում երկրի արտադրութիւնները: Բացի այդ առաւելութիւններից, կօօպերացիան մի զօրեղ միջոց է երկրագործական տափնապնդների առաջն առնելու համար, ուստի այդպիսի մի ոյժ անտես առնել՝ նշանակում է դաւաճանել աշխատաւորի շահերին, և պիտի աշխատել օր առաջ իրականացնել կօօպերացիան իր բոլոր ճիւղերով:

Ահա այդ նպատակով հարկաւոր է գրաւոր և բանաւոր պրօպագանդ. պարբերական մամուլը յաճախ պիտի զբաղւի այդ հարցով. ինտելիգենցիան նախաձեռնող պիտի հանդիսանայ և ամեն տեղ, ուր հնարաւոր է, պիտի հիմնել կօօպերատիւ ընկերութիւններ. գիւղատնտեսական, բարեգործական և կուլտուրական ընկերութիւնները միացած ուժերով պիտի առաջ մղեն այդ շարժումը. նրանք պիտի իրականացնեն կօօպերացիայի գեղեցիկ գաղափարը նոյն իսկ մեր ամենախուլ անկիւններում: Այն ժամանակ կազատենք մեր բազմատանջ աշխատաւորին վաշխառուների, բռուկներին ճանկերից. այն ժամանակ կը վերականգնենք մեր գիւղացիութեան քայքայւած տնտեսութիւնը և հնարաւորութիւն կը տանք աշխատաւորին զար-

գացնելու իր մտաւոր ընդունակութիւնները: Հայկական ընկերութիւններից Բագւայ Կուլտուրական Միութիւնը առաջինն էր, որ հիմնեց գիւղական բանկեր, ազատելով գիւղացիներին վաշխառուների ճանկերից: Կուլտուրական Միութիւնը նոյն ուղղութեամբ պիտի շարունակի իր գործունէութիւնը, բանալով մանր վարկի ընկերութիւններ, հիմնելով արտադրողական և սպառողական կօօպերատիւ ընկերութիւններ, հաստատելով կաթնատնտեսական շարժական դպրոցներ և, վերջապէս, կազմակերպելով ժողովրդական դասախօսութիւններ:

Այս դասախօսութիւնները, որ հրատարակում ենք Կուլտուրական Միութեան միջոցներով, կարգացւել են Թիֆլիսում նոյն Միութեան Հոգային սեկցիայի նախաձեռնութեամբ: Այժմ հրատարակում ենք դասախօսութիւնների առաջին մասը, իսկ երկրորդ մասը «Դիւղատնտեսական կօօպերատիւ միութիւններ» վերնագրով կը հրատարակւի մօտիկ ապագայում:

Հաւատացած լինելով, որ կօօպերացիան կը վերականգնի մեր գիւղացիութեան տնտեսութիւնը, որ նա կը տարածի գիւղատնտեսական գիտելիքները, որ նա բոլոր աշխատաւորներին կազատի միջնորդ տղրուկներից, մի խօսքով՝ հաւատացած լինելով՝ որ

կօօպերացիան մեր երկրին կը տայ նոյն բարիքները, ինչ որ Արևմ. Եւրոպային, ուստի և մենք ամեն կերպ կաշխատենք մեր ուժերի համեմատ գործել, տարածելով կօօպերացիայի գեղեցիկ գաղափարը, ընդհանրացնելով, իրականացնելով և ամեն տեղ հիմնելով կօօպերատիւ զանազան տեսակի ընկերութիւններ:

Մօսք և գործ, — ահա մեր նշանաբանը, և այդ ուղղութեամբ կընթանանք առաջ:

ՍՍՄՍՈՆ ԳԱԼԱՉԵԱՆ

I. ԴՐՍՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՕՏ ԱԿՆԱՐԿ

(ՕՈՒՎԷՆ, ՖՈՒՐԻԷ, ՖԵԳԵՐԷ)

Տասնեօթներորդ դարու սկզբին Արևմտեան Եւրոպայում տեղի ունեցան մի շարք պատմական խոշոր դէպքեր թէ քաղաքական, թէ մտաւոր և թէ հասարակական ու տրնտեսական աշխարհում: Դէպքերը այնչափ արագ էին իրար հետևում, որ թուում էր թէ մի քանի յաջող փորձեր — և ահա հասարակական կազմը կը մտնի նոր շրջան, մարդկութիւնը պիտի ապրի նոր կարգերի տակ, փոփոխելով այն բոլոր անպէտք կարգերը, որ մնացել էին ֆեօդալական և մանր-բուրժուական շրջաններից:

Ֆրանսիական յեղափոխութիւնից (1789) յետոյ տիրող բէակցիան մի կողմից, որ սարսափով էր նայում ամեն մի ընկերակցութեան գաղափարին, միւս կողմից Եւրոպայի

ազգաբնակութեան ծայրայեղ չքաւորութիւնը մտածողների և ժողովրդի վշտերով ապրողների առաջ գրել էին մի հզօր պահանջ — գտնել փրկութեան մի ելք, որոնել նոր միջոցներ, որպէսզի մարդկութիւնը կարողանայ ազատուել այն հրէշի ճիրաններից, որի անունն է չքաւորութիւն, անտեսական ստրկութիւն: Ոգևորութիւնը տիրել էր բոլորին. մարդկութեան անկեղծ բարեկամները, նրա մտածող ուժերը երևան եկան նոր ուսմունքներով, նոր նախագծերով և ջանացին ազատել թշաւորութեան մէջ կորած ժողովրդին. սակայն նրանց բոլոր ջանքերը ի գուր եղան, շնորհիւ նրանց վարդապետութիւնների սխալ հիմունքների: Այդ շրջանը, որ յայտնի է ուսուպիստ սօցիալիստների շրջան անունով, ունեցաւ իր դրական հետքերը. նա լայն բացեց ըննադատութեան ճանապարհը և ցոյց տուեց տիրող հասարակական և քաղաքական կարգերի անպէտքութիւնը: Որչափ որ նսեմացնենք ուսուպիստ սօցիալիստներին, այնուամենայնիւ անուրանալի է նրանց կատարած գերը սօցիալական ազատ մտքերի քարոզութեան և այդ գաղափարների տարածման գործի մէջ: Ընկերակցութեան գաղափարների արթնանալը, ըննադատական ոգու զարգանալը և այլն պարտաւոր ենք ուսուպիստ սօցիալիստների

անխոնջ և եռանդուն գործունէութեանը: Այդ շրջանի գործիչների մէջ առաջին տեղն են բռնում Ֆրանսիացի Կարլոս Փուրիէն և անգլիացի Ռօբէրտ Օուլէն. երկու խոշոր գէտքեր, որոնք իրենց ամբողջ կեանքը գոհել են ժողովրդի բարեկեցութեան համար, որոնք գիշեր-ցերեկ մտածել, նախագծել են միջոցներ՝ փրկելու մարդկութիւնը չքաւորութեան ճիրաններից, փոխելու հասարակական կազմը աւելի լաւ և կատարեալ կարգերով և այդպիսով երջանկացնելու ամբողջ մարդկութիւնը: Փուրիէն Ֆրանսիայում և Օուլէնը Անգլիայում եղան առաջինները, որոնք քարոզելով ընկերակցութեան գաղափարը, փորձեցին իրականացած տեսնել իրենց տենչանքները: Ահա այդ երկու խոշոր գէտքերի հետ անհրաժեշտ է գոնէ համառօտօրէն ծանօթանալ և առաջ անցնել ընկերակցութիւնների գաղափարը իրականացնելու միջոցներին:

Թոյլ և հիւանդոտ կազմաւածքով, Փուրիէն (ծն. 1772) մանկութիւնից սիրում էր առանձնութիւնը և այդ նրա մէջ արթնացրեց վառ երեակայութիւն, որը նկատելի է նրա ամբողջ սիստէմի մէջ: Իր հօր մահուանից յետոյ անկարող լինելով շարունակել ուսումը, ստիպւած էր իր ապրուստը հայթայթել գործակատարի պաշտօն կատարելով զանա-

զան վաճառականների մօտ: Մօտից լաւ ծանօթ լինելով վաճառականութեանը, Ֆուրիէն էլ սկսում է վաճառականութեամբ պարապել, սակայն 1793 թին Լիօնի ապրտամբութիան ժամանակ զրկեց իր գոյքից և երկու անգամ ձերբակալեց: Նոյն թւականի օգոստոսի 23-ին նա մտնում է զինւորական ծառայութեան մէջ, բայց շուտով թողնում է հիւանդութեան պատճառով, յետոյ պարապում է բօրսայի աշխատանքներով: Զանազանակերպութիւն սիրող բնաւորութեամբ, նա սկսում էր կամ մէկ, կամ միւս գործը և ամեն տեղ ցոյց էր տալիս իր անհանգիստ բնավորութիւնը: Երկար ժամանակ նա տատանումների մէջ էր և չէր կարողանում գտնել իր ուղին. երբեմն պաշտպանում էր գրականութեամբ, երբեմն դա՛նազան նախագծեր էր ներկայացնում կառավարութեանը և երբեմն էլ իր երեւակայութիւնների մէջ այնչափ հեռու էր գնում, որ կողմնակի մարդկանց ծիծաղ և գծգոհութիւն էր պատճառում: Վերջապէս 1803 թին նա հրատարակում է իր մի աշխատութիւնը՝ «Triumvirat continental et paix perpetuelle sous trente aus», ուր արտայայտում է իր մտքերը համարձակ և գուշակող տօնով, որ յատուկ է նրա բոլոր հեղինակութիւններին: Իր քաղաքական երազներով և գուշակու-

թիւններով զբաւեց նապօլէօնեան ոստիկանութեան ուշադրութիւնը, սակայն նրան հանգիստ թողին շնորհիւ իր համեստ և բարի բնավորութեան: Հինգ տարուց յետոյ լոյս է տեսնում նրա մի խոշոր աշխատութիւնը՝ «Théorie des quatres mouvements et des destinées générales», որով նահիմբ է դնում իր հասարակական-տնտեսական վարդապետութեան և ցոյց է տալիս իր քննադատական ոգու ոյժը, որ աւելի ցայտուն կերպով արտայայտւում է նրա յետագայ աշխատութիւնների մէջ: Սակայն նրա քննադատական ոգուն հակադրւում է այն դրական հասկացողութիւնը, որ բղխում է Աստուծոյ, մարդու և բնութեան վրայ ունեցած ըմբռնումից: Ֆուրիէի կարծիքով, մարդկութեան թշւառութեան և տնտեսական անարխիայի ամենագորեղ թշնամիները «չքաւորութիւնը և անբարոյականութիւնն» են: Այնուհետև որոնելով դրա շարժառիթները, Ֆուրիէն գալիս է այն եղրակացութեան, որ մարդկութեան միմիայն $\frac{1}{3}$ մասն է ապրում իրական աշխատանքով, իսկ մնացածները ձրեակերներ են, որոնք փոխանակ նպաստելու կուտուրայի զարգացմանը, ընդհակառակը աւելի ևս աւերում են այն: Ահա թէ ինչպիսի ստորաբաժանումներ է անում Ֆուրիէն այդ պարագիտների վերաբերմամբ:

1) տան սպասաւորները, տանտիրիկները և երեխաները, որոնց անւանում է տնային պարազիտներ. 2) ծովային և ցամաքային զօրքը, գործատէրերի կէսը, վաճառականների $\frac{9}{10}$ մասը, ցամաքային և ծովային գործակալների $\frac{2}{3}$ -ը, հարկահանները և այլն. սրանց անւանում է հասարակական պարազիտներ. 3) օրէնսդէտները, փաստաբանները, հարուստները, բանտարկեալները, հիւանդները և ամեն տեսակ այլասերածները (անբարոյական կանայք, գողեր, աւաղակներ և այլն), որոնք թշնամաբար են վերաբերում դէպի արդիւնաբերութիւնը և արտադրելու փոխարէն՝ աւելի ևս պահանջում են նոր ծախքեր. ժանդարմների և չինովիկների պահպանութիւնը, որոնք դարձեալ արտադրող տարրեր չեն. այսպիսիներին Ֆուրիէն անւանում է լրացուցիչ պարազիտներ: Եւ եթէ այդպիսի կարգերի տակ մարդկութեան $\frac{1}{3}$ -ի գործունէութիւնը, նրա աշխատանքը կանոնաւոր կազմակերպւած լինի, ապա թշուառութիւնը և չքաւորութիւնը հսկայական չափեր չէր ստանալ: Հետեալէս արդիւնաբերութեան արդի կազմակերպութիւնը, ըստ Ֆուրիէի, միանգամայն անպէտք է և հեռու է վանում ընկերակցութեան, համագործակցութեան գաղափարը, մանր-արդիւնաբերութիւնը. միւս կողմից այդպիսի կազմը

մարում է բանւորի հետաքրքրութիւնը. բացի դրանից, մարդկութեան աշխատանքի պայմանները այնպէս են, որ աշխատաւորը իր վարձը ստանում է ի հաշիւ մէկ ուրիշի. այդտեղից ծագում են հակադիր շահերը. աւնողի շահը դէմ է ծախողի շահին, բանւորի շահը հակառակ է գործակատարի շահին և այլն: Ահա այդ դրութեան հետեանքը լինում է ընդհանուր դժգոհութիւն, անիշխանութիւն և էգօրիզմի զարգացում: Տեսանք, որ Ֆուրիէն իր կեանքի խոշոր մասը անցիլ է վաճառականութեան մէջ, ուստի ծանօթ լինելով նրա հիմքերի հետ՝ սոսկալի հարւածներ է հասցնում վաճառականութեանը, անւանելով այդ ոչ-անարդիւնաբերող մի աշխատանք: Մարդկութեան թշուառութեան և տնտեսական չքաւորութեան պատճառներից մէկը Ֆուրիէն գտնում է անբարոյականութեան մէջ և հազ դրա դէմ նա առաջարկում է մի շարք ֆանտաստիկ միջոցներ, որոնք երբեմն իրար հակասում են: Բայց ամենից բնորոշ և տարօրինակ է նրա ըմբռնումը Աստուածութեան, բնութեան և մարդ-անհատի հասկացողութիւնների վերաբերմամբ: «Ձէ՞ որ Աստուած բոլորին միատեսակ է ստեղծել, չէ՞ որ Աստուծոյ բոլոր ստեղծածները լաւ են», — բացականչում է Ֆուրիէն, — ուրեմն ինչի՞ մէջ է կայանում

մարդկութեան ընդհանուր դժգոհութիւնը.— հասարակական կարգերի սխալ հիմքերի, տնտեսական շահերի հակադրութիւնների մէջ. ահա այն գլխաւոր շարժառիթները, որ եթէ վերացւին, մարդկութիւնը կազատուի թշուառութեան և չքաւորութեան մահաբեր հարւածներից: Եւ այդ նպատակով Ֆուրիէն առաջարկում է մի շարք միջոցներ. իր վառ երեւակայութեան շնորհիւ երբեմն այնպիսի նկարագիրներ է տալիս, որ թւում է թէ երազների և տեսիլների աշխարհների մասին է խօսում: Նախ քան իր երազած մարդկութեան համայնքների կազմակերպելը, Ֆուրիէն առաջարկում է ուսումնասիրել մարդու հոգեկան աշխարհը: Նրա կատարած դիտողութիւններից երևում է, որ մարդը տասներկու տեսակ ձգտումներ ունի. առաջին— ջրեղութեան ձգտումն, այսինքն զգայարանական բաւականութիւն (տեսողութիւն, լսողութիւն և այլն), երկրորդ— խմբակցական ձգտումն (բարեկամութիւն, ընկերութիւն և այլն), երրորդ— սերիանների ձգտումն (ինտրիգների, զանազանակերպութիւնների և այլն), և այլն, և այլն: Մի խօսքով՝ բոլոր տասներկու ձգտումները միանալով կազմում են 810 տեսակ բնաւորութիւններ: Հասարակական կարգերը այն ձևով պիտի դասաւորւած լինին, որ բաւարարութիւն տան մարդ-

կանց տարրեր ձգտումներին, մինչդեռ ներկայ կազմը չի կարող այդ բաւարարութիւնը տալ: Նման բնաւորութիւնների ազատ խրմբակցութիւններ, արհեստի և պարապմունքի ազատ ընտրութիւն, մէկ պարապմունքից միւսն անցնելու հնարաւորութիւն, մի խօսքով՝ այնպիսի կարգեր, ուր մարդ-անհատը հնարաւորութիւն ունի բաւարարութիւն տալու իր բոլոր պահանջներին, ահա այն ժամանակ կը վերանայ ընդհանուր դժգոհութիւնը, այն ժամանակ կը լինի երջանկութեան, ազատ աշխատանքի շրջան, այն ժամանակ աշխատանքը ոչ թէ տաժանակիր կը լինի, այլ դուրեկան և հաճելի: Եւ այդպիսի հասարակական կարգեր ստեղծելու համար ահա թէ Ֆուրիէն ինչ է առաջարկում. «մարդիկ կը միանան և կը կազմեն ֆալանգներ, իւրաքանչիւրը 1600—1800 հոգուց, որ եթէ ծերերը և երեխաները չընդունենք՝ ըստացւի աշխատանքի ընդունակ 810 հոգի, որոնք կը համապատասխանեն 810 տեսակ բնաւորութիւններին: Իւրաքանչիւր ֆալանգի կենտրոնում կը լինի մի հսկայ շքեղ շինութիւն (ֆալանստեր) ճոխ դահլիճներով, ընթերցարանով, կօնցերտի և բալերի համար ընդարձակ սրահներ և այլն, և այլն»: Այդ բոլորին իբրեւ հիմք ընդունում է արտադրողական և սպաւողական միութիւն-

ների զաղափարը: Սյուպէս օրինակ, ըստ
Ֆուրիէի, «300 ընտանիք միանալով՝ կռնե-
նան մի լաւ և յարմար արհեստանոց, փո-
խանակ մի-մի հատ փոքրիկ արհեստանոց-
ների. կռնենան մի քանի լաւ գութաններ,
փոխանակ 300 հատ հասարակ գութանների
և այլն»: Ֆուրիէի կարծիքով, այդ դէպքում
աշխատանքը կը լինի աւելի արդիւնաւէտ,
աւելի գրաւիչ. համայնքի անդամներից իւ-
րաքանչիւրը կը պարապի այնպիսի աշխա-
տանքով, որ աւելի համապատասխանում է
անհատի ձգտումներին, նրա բնաւորութեա-
նը: Ֆուրիէն հակառակ է կօմունիզմին.
ընդհակառակը նա անհատական իրաւունք-
ներին, անհատական աշխատանքին խոշոր
տեղ է տալիս: Դիւրութեան համար ամեն
մի անհատի աշխատանքը ժողովում են կեն-
տրոնական շտեմարանը, որտեղից կարելի է
ստանալ անհրաժեշտ իրերը: Սյուպիսով վե-
րացում են միջնորդ վաճառականները, ու-
րոնք աշխատանքի խոշոր տոկոսները լեց-
նում են իրենց գրպանները: Թողնելով այն
բոլոր մանրամասնութիւնները, որ Ֆուրիէն
տալիս է իր աշխատութեան մէջ, յիշենք
միայն այն, որ իր վառ երեւակայութեան
շնորհիւ նա իրական աշխարհից ելնում և
մտնում է ցնորքների ու երազների աշխար-
հը: Նրան թւում է, որ ֆալանդներ շինելով,

միանգամից կը ջախջախի իր անողորմ
կը ստեղծի նոր «ներդաշնակ» կարգեր, ուր
մարդկութիւնը կը լինի երջանիկ, ուր աշ-
խատանքը կը ծաղկի և ընդ միշտ կը վե-
րանայ չքաւորութեան ուրաւկանը: Սյուպի-
սի ֆալանդներով նա մոտձում է ծածկել
նախ ամբողջ Ֆրանսիան, յետոյ ամբողջ
Եւրոպան և ապա ամբողջ երկրագունդը: Եւ
իր երազները իրականացնելու համար նա
դիմում է հարուստների օգնութեանը, նա
փորձում է կառավարութեան միջոցով իրա-
կանացի իր նախագիծը, բայց ամեն տեղ
հանդիպում է ծաղրի և անտարբերութեան:
1820-ական թւականներին Ֆուրիէի հետե-
ւորդներից մէկը, Բօյէ-Դիւլարի, պարլա-
մենտի պատգամաւոր, աշխատում է կազմել
ակցիօներական ընկ. 1,200,000 ֆր. դրա-
մազլիսով և իրականացնել Ֆուրիէի նախա-
գիծը: Սակայն աշխատանքների կիսում
նիւթական միջոցները պակասում են և
Ֆուրիէիստները յուսահատւած թողնում
են իրենց երազները իրականացնելու նոր
փորձերը: Ահա այդպիսի անյաջող վախ-
ճան է ունենում վառ երեւակայութեամբ,
բայց անկեղծ համոզւած Ֆուրիէի նախա-
գիծը: Ինչպէս տեսնում էք, Ֆ. քիչ նշա-
նակութիւն էր տալիս հասարակական-տն-
տեսական կարգերի նօրմալ զարգացումին:

րին. նա հետու էր քաղաքական խնդիրնե-
րից. նա չէր ապացուցանում փաստերով իր
սկզբունքները, այլ միայն գոհանում էր գե-
ղեցիկ և վառ գոյններով տալ իր երազած
ֆալանգսների նկարագիրը: Բայց անուրա-
նալի է, որ նա անկեղծօրէն հաւատում էր
իր դաւանանքին, որ նա մնում էր միշտ բա-
րեկամ բանւորի, խեղճ ու թշւառ աշխա-
տաւորների և ամեն ջանք թափեց թեթեւց-
նելու նրանց վշտերը, բարեօրէն նրանց բա-
րեկեցութիւնը: Ահա այն մեծ արժանիքը, որ
ունի Ֆուրիէն և այն մեծ ծառայութիւնը,
որ նա տւել է մարդկութեանը—քննադատա-
կան ոգու արթնացումը:

Ֆուրիէն ունէր բազմաթիւ աշակերտ-
ներ: Նրա հետեւորդներից նշանաւոր է Ֆե-
գերէն, որին ամենայն իրաւամբ պր. Թո-
թոմեանցը անւանում է «մոռացւած սօ-
ցիալիստ»: Ահա թէ Ֆեգերէն իր նշանաւոր
աշխատութեան մէջ ինչպէս է գնահատում
ընկերակցութիւնների գաղափարը. «Ձեզ եմ
նշխարում այս գիրքը,—գիմում է նա բանւոր-
ներին,—որովհետեւ ձեր ընթերցանութեան
համար եմ գրել: Կարդացէ՛ք այդ աշխատու-
թիւնը, իբրեւ խորը համոզւած մարդու աշ-
խատութիւն, որ բանւորական միութիւննե-
րը ամենազօրեղ և հաստատ միջոցներ են
չքաւորութիւնը վերացնելու, արդիւնաբե-

րութեան կարգը ապահովելու, իշխանու-
թիւնը տալու այնպիսի մարդկանց ձեռքը,
որոնք արժանի են, ամեն մէկին վարձատրե-
լու ըստ իր աշխատանքի, բանւորների աշխա-
տանքի արդիւնքը ապահովելու և այդպիսով
ժողովրդական մասսան ազատելու կապիտա-
լիստների և ձեռնարկողների շահագործու-
մանից, իրականացնելու ազատութիւնը և հա-
ւասարութիւնը, ճշմարտութեան յողթանա-
կը իրականացնելու և վերջապէս հաստատելու
Աստուծոյ թագաւորութիւնը երկրի վրայ,
որ իւրաքանչիւր սօցիալական բարեկրօ-
ղման նպատակն է: Աւելի ևս մեծ հա-
ւատով է վերաբերւում Ֆեգերէն գիւղատն-
տեսական միութիւններին. «... Եթէ բնու-
թեան ներգործութիւնը,—ասում է նա,—ա-
ւելի ևս կանոնաւոր և ուժեղ է գիւղատն-
տեսութեան մէջ, ապա դրանից հետեւում է,
որ այնտեղ աշխատանքները աւելի կանո-
նաւոր են, որ աշխատանքները այնտեղ որոշ
կարգով են կատարւում և կարելի կը լի-
նի նախօրօք որոշել և որ գործազրկութիւնը
այնտեղ աւելի քիչ է լինում: Իսկ այս բո-
լորից հետեւում է, որ գիւղատնտեսական
միութիւնները աւելի յաջող կ'ընթանան,
քան թէ ինդուստրիական միութիւնները:
Գիւղատնտեսութեան առաւելութիւններից
մէկն էլ այն է, որ այնտեղ արտադրութեան

սպառուժը և նրանց գները շատ քիչ են տատանւում, քան թէ մշակող արդիւնաբերութեան արտադրութիւնները: Հետեւապէս, եթէ մենք ասում ենք, որ բանւորական միութիւնների գոյութիւնը հնարաւոր և անհրաժեշտ է արդիւնաբերութեան մէջ, ապա առաւել ևս այդ միութիւնները հարկաւոր են գիւղատնտեսութեան համար»: Այսպիսով Ֆեգերէն ընդունելով բանւորների միութիւնը, աւելի ոգևորւում է գիւղատնտեսական միութիւններով: Ֆեգերէն իր սկզբունքները հիմնում է աւելի իրական հիմքերի վրայ և ոչ մի չափազանցութիւն, ոչ մի երազ կամ անիրականալի ծրագրերն էլ տեսնել Ֆեգերէի մօտ, ինչպէս մենք տեսանք Ֆուրիէի մօտ: Նոյն իսկ այն միջոցները, որ նա առաջարկում է միութիւններ կազմակերպելու դէպքում, ընդունելի և շատ անգամ գործնական միջոցներ են: Այսպէս, օրինակ, գիւղական մանր սեփականատէրերը կըմիանան և կըկազմեն մի ընկերութիւն: «Այդ ընկերութիւնը հաւասար կերպով կըբաժանի իր անդամների մէջ բոլոր երկրագործական աշխատանքները: Յետոյ նախօրօք պիտի որոշել մարդու և կենդանիների մի օրւայ և կէս օրւայ աշխատանքի արժէքը, օրինակ՝ մի մարդու երկու օրւայ աշխատանքը հաւասար է մէկ սայլի մի օրւայ

գործադրութեանը: Այն ժամանակ դաշտից սայլով խոտ բերող ընկերով աշխատանքը երկու օրում՝ հաւասար կը լինի միւս ընկերով երեք օրւայ ձեռքի աշխատանքին: Վաստակը (շահը) կը բաժանւի իւրաքանչիւրի աշխատանքի համեմատական չափով, այն ինչ չափի հաշւել հիւանդութեան կամ ուրիշ դժբաղդութեան դէպքերը»: Սակայն Ֆեգերէի առաջարկած միութիւնները դեռ ևս անկանոն և սաղմային վիճակի մէջ են. նա ինքն զգում է, որ իր ծրագրերը լիակատար չէ և այդ պատճառով ցանկութիւն է յայտնում կատարել նախապատրաստական մի շարք փորձեր և յետոյ միայն մշակել վերջնական ծրագիր: Ֆեգերէին մենք նոյնպէս չենք կարող անւանել բանւորական և գիւղական միութիւնների նախաձեռնող. նա, Ֆուրիէի նման, միայն աւելի իրական հիմունքներով, հանդիսանում է որպէս քարոզիչ ընկերակցական գաղափարի. նրանք ժողովրդի մէջ արթնացնում և զարգացնում են ընկերակցական գաղափարը, իսկ միութիւնների նախաձեռնութիւնը պատկանում է իրենց՝ բանւորներին, ինչպէս կը տեսնենք յետագայ դէպքերից:

— Այն ժամանակ, երբ Ֆուրիէն Ֆրանսիայում քարոզում էր իր պաշտած գաղափարը, ջանք էր թափում իրականացած

տեսնել ֆալանգների և ֆալտոնների նախագիծը, ճիշտ այդ ժամանակ մի ուրիշ ուսուցիստ սօցիալիստ Անգլիայում—Րօբէշտ Օուվէն (1771—1858) նոյն երազներով տարւած, բայց աւելի իրական հիմքերի վրայ դրւած նախագծերով գրաւել էր հասարակութեան ուշադրութիւնը։ Օուվէնը նոյնպիսի հաւատով վերաբերում էր այն գաղափարին, որ քարոզում էին ժամանակակից ուսուցիստ սօցիալիստները. նա համոզւած էր, որ ներկայ հասարակութիւնը ամենայն դիւրութեամբ կարող է անարխիական դրութիւնից փոխել և մտնել սօցիալական ուօրմալ կազմի մէջ։ Ճիշտ այնպէս, ինչպէս Ֆուրիէն, նա կարծում էր, թէ կը բաւի ուսումնասիրել մարդկութեան ուօրմալ կենցաղի հիմունքները և ահա հասարակութիւնը ոտքի կը կանգնի և կ'իրականացնի իր փայփայած երազները։ Օուվէնը այնպիսի չափազանցութիւնների մէջ չի մտնում, ինչպէս Ֆուրիէն. նա մարդկանց հակումների և բնաւորութիւնների վրայ չի հիմնում իր ապագայ հասարակութիւնը, այլ դասակարգերի տընտեսական յարաբերութիւնների վրայ։ Օուվէնը կարծես թէ աւելի մօտենում է մեր ժամանակակից սօցիալիստներին, մասնաւորապէս որ նրա քարոզած ընկերակցութեան և համագործակցութեան գաղափարը ներկա-

ւումն իրականացած ենք տեսնում խոշոր ծաւալով։ Օուվէնը նոյնպէս վաճառականութեամբ է պարապել իր երիտասարդութեան օրերում, սկզբում գործակատարի պաշտօնով Լօնդօնում, յետոյ տեղափոխւել է Մանչէստր, ուր ծանօթութիւն է հաստատում տեղական գրականական և փիլիսոփայական տիւումբի անդամների հետ։ Այդ ժամանակ Օուվէնը հետաքրքրւում էր բնաւորական օրէնսդրութեան հարցով և ինքը այդ առթիւ կարգաց մի շարք դասախօսութիւններ վերոյիշեալ ակումբում։ 20 տարեկան հասակում նա դառնում է մանուֆակտուրայի գործարանի կառավարիչ և երկար ժամանակ վարում է այդ պաշտօնը։ Ինքը անձամբ մօտ լինելով բանւորներին, ուսումնասիրելով բանւորների կացութիւնը և ոգևորւած լինելով ժամանակակից սօցիալիստների տղատ մտքերով՝ Օուվէնը տեսաւ մարդկութեան հասարակական յարաբերութիւնների անպէտքութիւնը, և այդտեղ հիմք առան նրա հայեացքները թէ մարդկութեան և թէ հասարակական ինքիւնների վրայ։ Իր նախորդների և իր ժամանակակից տնտեսագէտների նման, Օուվէնը սկսեց փնտրել միջոցներ թիթեաց-նելու բանւորների աշխատանքի լուծը, բարելաւելու նրանց կենցաղը և ձեռք բերելու զստ օրէնսդրական իրաւունքներ։

Իբրև գործարանատէր, պարզ է, որ Օուվէնը ուրիշ կերպ չէր կարող հասկանալ հասարակական բարենորոգումների խնդիրը, այլ միայն որպէս բարերար-գործարանատէր: Հէնց այդ հասկացողութեամբ նա սկսեց մի շարք բարենորոգութիւններ մտցնել իր սեփական գործարանում, ձեռք բերեց նորագոյն գործիքներ, որոնք թեթեւացնում են բանւորի աշխատանքը, մշակեց ծրագիր բանւորների կենցաղը բարելաւելու նպատակով և պաշտպան հանդիսացաւ բանւորական օրէնսդրութեան: Այդպիսով նա մշակեց «պատրօնատի» կամ «տիրոջ» սխտեմը, հիմնւելով իր անձնական փորձերի վրայ: Նա ասում էր այն, ինչ որ ներկայ սօցիալիստները, որ հէնց գործարանատիրոջ շահի տէսակէտից անհրաժեշտ է լաւ խնամել կենդանի մեքենաները, այսինքն բանւորներին, հարկաւոր է նրանց լաւ սնունդ, ապրուստի լաւ պայմաններ տալ, որպէսզի բանւորը աւելի ուժով և էներգիայով աշխատի գործարանատիրոջ համար: Օուվէնը ծանօթ լինելով քիմիայի հետ, ընդունում էր ամբողջ տիեզերքը որպէս քիմիական լաբօրատօրիա, իսկ մարդկանց համարում էր որպէս քիմիական բարդ բաղադրութիւն, որը ազատ կերպով ենթարկւում է արտաքին պայմանների ազդեցութեան, և

հէնց այդ տեսակէտից անհրաժեշտ արտաքին պայմանները և կրթութիւնը բարելաւել, քանի որ, որչափ այդ վերջինները բարձր են, այնչափ մարդը աւելի զարգացած, աւելի կրթւած և աւելի նրբացած ու ազնւացած է: Ուստի ամենից առաջ պիտի փոխել տիրող պայմանները, հասարակական կարգերի և նոյն իսկ անհատականութեան ազատ զարգացումը կաշկանդող կապերը ոչնչացնել և յետոյ մարդ անհատը այդ ազատ պայմանների մէջ կարող կըլինի զարգացնել իր ընդունակութիւնները, նորացնել և ազնւացնել իր ոգին, ուժեղացնել իր ֆիզիքականը: Որչափ Օուվէնը ճիշտ է իր հիմնական դատողութիւնների մէջ, այնչափ նա սխալւում է գործադրութեան կամ իրականացման միջոցների մէջ: Հաւատարիմ մնալով իր սկզբունքին, նա հէնց առաջին փորձերը սկսեց կատարել իր սեփական գործարանում: Միաժամանակ նա ջերմ կերպով պաշտպանում էր բանւորական օրէնսդրութիւնը, դիմելով կառավարութեան աջակցութեանը և յենւելով կալաւածատէրերի ազդեցութեան վրայ, նա ամեն կերպ աշխատում էր, որ կառավարութիւնը միջամտի բանւորների և գործարանատէրերի վէճերի մէջ: Երկար փորձերից յետոյ, զուր դիմումներից յետոյ, Օուվէնը որոշեց դիմել արդիւնաբե-

րողներին, աշխատելով մտցնել նրանց մէջ արտադրողական ընկերութիւնների գաղափարը: «Այդ ընկերութիւնների նպատակը, — ասում է Օուվէնը, — կայանում է նրանում, որ միութեան և կօօպերացիայի սիստէմի միջոցով մենք կապահովենք ընդհանուր կրթանկութիւնը: Այդ միութիւնները հիմնւած կը լինին ընդհանրութեան սիրոյ և մարդկային բնութեան ճանաչողութեան վրայ»: Այսպիսով Օուվէնը առաջինն էր, որ քարոզեց կօօպերացիայի գաղափարը արդիւնաբերութեան մէջ. նա առաջինն էր, որ սկսեց այդ ուղղութեամբ փորձեր կատարել, թէ և այդ փորձերը անյաջողութիւն կրկնին: Նա առաջին սօցիալիստ քննադատն է, որ հարւածելով արդիւնաբերութեան ժամանակակից սիստէմը, առաջարկում է նոր հիմքեր, նոր սկզբունքներ. հիմնւած արդարութեան, մարդասիրութեան և հաստատութեան վրայ:

Ահա թէ ըստ Օուվէնի ինչպիսի սխալ հիմքերի վրայ է դրւած արդի արդիւնաբերութիւնը. «Այդ հիմքերը, — ասում է Օուվէնը, — երեք են. առաջին՝ աշխատանքի մանրամասն (détail) բաշխումը, երկրորդ՝ մըրցումը և երրորդ՝ շահ ստանալու հնարաւորութիւնը, միայն այն ժամանակ, երբ առաջարկը հաւասար է պահանջին կամ անցնում է պահանջից: Եւ իրապէս բերած և-

երեք հիմքերը, որոնց վրայ կանգնած է արդի արդիւնաբերութիւնը, ճիշտ են և համապատասխանում են իրականութեանը: Բաւական է մի ակնարկ ձգէք արդի արդիւնաբերութեան կադմակերպութեան վրայ և կը տեսնէք թէ աշխատանքի անհաւասար բաշխումը ինչպէս ալլասեռում է, թուացնում է մարդկութիւնը: Երկրորդ սխալ հիմքը՝ մըրցութիւնը խոշոր չարիքներից մէկն է. մըրցութեան շնորհիւ գոյութիւն ունի մի անվերջ կոիւ. նա հանդիսանում է որպէս մի կուր դաշտ, ուր մէկը կուռն է միւսի դէմ, դասակարգը դասակարգի դէմ, ամեն ոք իր ընկերոջ դէմ, համայնքը համայնքի դէմ, ազգութիւնը ազգութեան դէմ: Այդ սիստէմի, այսինքն մըրցութեան սիստէմի տակ հասարակութիւնը ապրում է առանց հասարակական կապերի. այդպիսի հասարակութիւնը աւելի նման է մի կուռղ բանակի, ուր տեսնում ենք վերաւորներ և սպանաւածներ, չբաւորներ և հարուստներ, ծոյլ՝ բայց լաւ սնունդ ստացող պարազիտներ և աշխատասէր՝ բայց միշտ քաղցած բանւորներ: Ահա մըրցութեան սիստէմի տակ գոյութիւն ունեցող հասարակութեան պատկերը:

— Իսկ երրորդ սխալ հիմքը դարձեալ մի խոշոր չարիք է, որ ստեղծել է ժամանակակից արդիւնաբերութեան սխալ սիստէմը:

Նախ քան մեքենաների գիւտը հնարաւոր էր այդպիսի աննօրմալ դրութիւնից մի կերպ խուսափել, բայց հէնց որ մեքենաները գտնւեցան և գործադրութեան մէջ ընկան, առաջ եկաւ արտադրութիւնների առաջարկի և պահանջի անհաւասարութիւնը, իսկ դրանից—տնտեսական տաքնապնները, որոնք մի կողմով աւերում են գործարանատէրերին, միւս կողմից բազմացնում են գործազուրկների և քաղցածների թիւը: Ահա այդպիսի սարսափների առաջն առնելու համար, Օուվէնը առաջարկում է արտագործներին միանալ և կազմել խմբակցութիւններ, համագործակցական ուժերով արտադրել և արտադրածը սպառել իրենց մէջ: Այսպիսով կօօպերացիան միակ փրկարար միջոցն է, որ կարող է վերացնել բանւորի չքաւորութիւնը, արդիւնաբերական, տնտեսական տաքնապնները. նա միակ միջոցն է, որ կարող է մարդկանց տարբեր դասակարգերի մէջ հաշտութիւն և սէր մտցնել:

Օուվէնը փորձեց իրականացած տնտեսի իր ծրագիրը և այդ նպատակով նա գնում է Ամերիկայի Ինդիան նահանգում 30 ակր ողջաւ հող, ուր կազմում է իր երազած դադութը պատահաբար այնտեղ ժողոված մարդկանցից, սակայն այդ փորձը վերջանում է անյաջողութեամբ, տեսնելով որ

միայն արտաքին պայմանները բաւական չեն մարդկանց բնաւորութիւնները յեղաշրջելու համար: Այդտեղ նա կորցնում է իր հարստութեան մեծ մասը և նորից վերագաւնում է Անգլիա, ուր ձեռնարկում է մի նոր փորձ, որը դարձեալ վերջանում է անյաջողութեամբ. սակայն այդ փորձը ունէր շատ մեծ հասարակական-քաղաքական նշանակութիւն: Այդ փորձը «Աշխատանքի փոխանակութեան բօրսայի» հիմնելն է: Օուվէնի նպատակն էր՝ հիմնելով այդ բօրսան ազատի հասարակութիւնը միջնորդ-վաճառականների վաշխառուական ճանկերից: Նա կամեցաւ այդ բօրսայի միջոցով ուղղակի յարաբերութիւն ստեղծել արտադրողների և սպառողների միջև: Ամեն մի արտադրող բերում էր իր արտադրութիւնը այդտեղ և նրա փոխարէն ստանում էր աշխատավարձի կուպօն: Ապրանքների գնահատումը կատարւում էր այսպէս. ամեն մի ապրանքի վրայ գործ դրած մի ժամայ աշխատանքը գնահատւում էր 6 պէնս. այդ միջոցը բաղմաթիւ թիւրիմացութիւնների տեղիք էր տալիս: Բօրսայից ստացած կուպօնները դրամի արժէք ունէին և շատ խանութներ ընդունում էին, քանի որ բօրսայի փորձերը աջողութեամբ էին գնում: Բայց հէնց որ բօրսան լիցւեց մնացորդ և անպէտք ապրանքներով,

այն ժամանակ կուսիսները կորցրին իրենց նշանակութիւնը, և բօրսան սնանկացաւ Այդպիսի անյաջող վախճան ունեցան մարդասիրութեան գաղափարով լեցած Օուլէնի փորձերը, և այդ անյաջողութեան գլխաւոր պատճառն այն էր, որ նա աշխատում էր սուսնձին անհատների ջանքերով և մի-մի փորձերով կերպարանափոխել ժողովրդական տնտեսութիւնը և մարդկանց բնաւորութիւնը. նա ուզում էր ֆուրիէի նման մոգական գաւազանի մի հարւածով յեղաշրջել մարդկութիւնը իր հասարակական կարգերով, իր բնաւորութեամբ և իր հասկացողութիւններով: Որչափ որ Օուլէնի փորձերը անյաջող լինէին, որչափ որ նրա հիմունքը սխալ լինէր, այնուամենայնիւ անուրանալի է այն խոշոր դերը, որ նա ունեցաւ Եւրոպայի մտաւոր դարգացման պատմութեան մէջ, անուրանալի է նրա անկեղծ սէրը, որ տածում էր նա զէպի աշխատաւորները, ամեն կերպ աշխատելով իրագործել բանւորական օրէնսդրութիւնը, ջանալով յաջողեցնել պետութեան միջամտութիւնը բանւորների և գործատերերի վէճերի ժամանակ, անուրանալի է մանաւանդ այն խոշոր ծառայութիւնը, որ նա աշխատեց իրականացնել կօօպերացիայի գաղափարը. անուրանալի է նրա հիմնաւոր տեսութիւնը

արդիւնաբերութեան կրիզիսների մասին և վերջապէս նրա կատարած փորձերը իրականացնելու մարդասիրութեան, հաւատարութեան և արդարութեան վսեմ գաղափարը. այդ բոլորը թոյլ են տալիս Օուլէնին համարձակ անւանել կօօպերացիայի նախահայր, նրա առաջին և անխոնջ քարոզիչը, որի քաւոյնների ազդեցութեան տակ առաջ եկաւ մի հզօր կազմակերպութիւն, որի առաջ ոտը ստիպում են կապիտալիստները, տեսնելով իրենց առաջ մի հզօրագոյն հակառակորդ, մի հակառակորդ, որ կռած և կ'փած է աշխատաւորներից, մարդասիրութեան, հաւատարութեան և արդարութեան գաղափարով լեցած անձնագոհ մարտիկներից: «Կօօպերացիան կամաւոր սօցիալիզմն է,—ասում է Մեօրֆին,—ուր ամեն ոք բերում է իր բաժինը, ուր մրցման սխալէմին փոխարինում է բարի նախանձը, ուր թէ հպարտները և թէ խնարհները իրար հանդիպում են նոյն պլատֆորմի վրայ և ուր փոխադարձ օգնութեան գաղափարը դառնում է բոլորի համար մի ընդհանուր նպատակ»: Ուրեմն կօօպերացիան (որ հայերէն նշանակում է «համագործակցութիւն» կամ «համաշխատակցութիւն») մի սխալեմ է, որ ստեղծել է կօօպերացիայի նախահայր՝ Օուլէնը և որը իրականացրել են բանւորները չքաւորու-

թիւնը և չքաւորութեան հեռանկարը վերաց-
նելու համար իրենց ընտանիքներէց: Միան-
գամայն գովելի նպատակ է և գործադրուող
միջոցները ազնիւ են: Սակայն այժմ հարց
է ծագում՝ արդեօք կօօպերացիան պիտի ըն-
դունել որպէս նպատակ, թէ որպէս միջոց:
Ոմանց կարծիքով, կօօպերացիան մի որոշ
նպատակ է—գնած նիւթերի վրայ օգուտ
ստանալ. միւսները պնդում են թէ կօօպե-
րացիան մի միջոց է աշխատավարձը վերաց-
նելու և քիչ-քիչ ասպարէզից հեռացնելու
միջնորդներին, այսինքն վաճառականներին,
արհեստավորներին և կապիտալիստներին:

«Սակայն կայ նաև մի երրորդ տեսա-
կէտ,—ասում է Լուի Բերտրան.—այդ այն
է, որ կօօպերացիան ընդունում է որպէս
մի միջոց չունեւոր դասակարգը կազմակեր-
պելու համար: Նա (այսինքն կօօպ.) տնտե-
սական և առևտրական կրթութեան դպրոց
է. նա թոյլ է տալիս աշխատաւորին աւելի
լաւ ապրել, աւելի ոյժ ձեռք բերել, աւելի
ազատ ժամ ունենալ, աւելի կրթութիւն
ստանալ, ազգի մէջ ամեն օր գերակշռող
ոեղ բռնել և այդպիսով հասնել երկրի իշ-
խանութեանը: Սօցիալական խոշոր փոփո-
թութիւնները կատարւում են կամ օրէնս-
դրութեան ուղիով կամ յեղափոխական ճա-
նապարհով: Ուստի աշխատանքի ներկայա-

ցուցիչ բանւորը նոյնը պիտի անի, ինչ որ
1789-ին արաւ բուրժւազիան, ոչ թէ քա-
ղաքային միւս կատեգորիաներին տիրելու,
այլ հասարակական արդարութիւնը վերա-
կանգնելու, աշխատանքի հաւասար և ար-
դարացի բաշխումը իրականացնելու: Ահա
կօօպերացիայի նշանակութիւնը: Նա մի
փառաւոր դպրոց է, ուր աշխատաւորը, ուր
ժողովրդի չքաւոր դասը միջոց կունենայ
կրթւելու, դառնալով հասարակութեան հա-
մար քաղաքականագէտ հասուն անդամ և,
որպէս պիտանի ու արտադրող առողջ ոյժ,
նա կը բարեկաւի իր տնտեսութիւնը, կազ-
մելուցն իր հոգեկան պահանջները և ընդ
միջոց կազաւելի տգիտութեան ձիրաններից:

II ԴԱՍԱՆՍԾՍՈՒԹԻՒՆ

ԿՕՕՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԱՐԵՒ- ՄԸՏԵԱՆ ԵՒՐՈՊԱՅՈՒՄ

(Ստատիստիկական տեղեկութիւն-
ներով)

Կօօպերացիայի շարժումը արեւմտեան
Եւրոպայում սկսել է իրապէս տասնեկն-
ներորդ դարու սկզբին, թէև նրանից առաջ
եղել են մի-մի փորձեր, սակայն այդ փոր-

ձերը, ինչպէս նաև Ֆուրիէի և Օուվէնի փոր-
ձերը, անյաջող վախճան ունեցան: 1844
թւին Րօչքէլի (Անգլիա) բանւորները սկիզբը
դրին Րօչքէլի սպառողական կօօպերատիւ
միութեան, որը իր փայլուն գործունէու-
թեամբ, իր կապիտալով և անդամների թւով
համարւում է երկրագնդիս մէջ առաջին ըն-
կերութիւնը: Նախ քան այս ընկերութեան՝
որպէս կազմակերպութեան և նրա հիմունք-
ների մասին խօսելը, անհրաժեշտ է մի եր-
կու խօսք ասել թէ սօցիալիստները ինչպիսի
վերաբերմունք են ցոյց տալիս կօօպերա-
ցիայի շարժմանը:

Ուտօպիստ սօցիալիստները կօօպերա-
ցիայի նշանակութիւնը այնչափ չափազան-
ցրին, որ ընկան նոյնիսկ ֆանտազիանե-
րի աշխարհը: Նրանք ենթադրում էին, որ
կօօպերացիան կարող է մարդկութիւնը մի-
անգամից ազատել իր կաշկանդող և ճնշող
ճիրաններից, այն է՝ թշառութիւնից և չքա-
ւորութիւնից. նրանց թւում էր թէ կօօպե-
րացիայի տարածումով երկրագնդիս վրայ
վերջնականապէս կը հաստատուի հաւասար-
ութեան, մարդասիրութեան և արդարու-
թեան թագաւորութիւնը. թւում էր թէ մի-
այն կօօպերացիան կարող է անել այդ համաշ-
խարհային էվօլյուցիան, և ահա ընդունելով
կօօպ. որպէս նպատակ, նրանք ջանք թա-

փեցին իրականացնելու այդ մեծ գաղափարը,
հիմնելով սպառողական և արտադրողական
կօօպ. ընկերութիւններ: Նրանց կարծիքով,
կօօպերատիւ ընկերութիւնները պիտի կենտ-
րոնացնեն իրենց ձեռքում բոլոր կապիտալը,
այն ժամանակ կը գնեն կալաժատէրերի
բոլոր հողերը, կը հիմնեն ամեն տեղ գա-
ղութներ, համայնական միջոցներով կը կա-
տարեն արտադրութիւնները և այդպիսով
մարդկութիւնը կազատեն ժամանակակից բո-
լոր չարիքներից՝ շահագործումից, չքաւո-
րութիւնից և անհաւասարութիւնից: Պիտի
նկատել, որ մեր օրերում կան այնպիսի
կօօպերացիաներ, որոնք հեռու չեն գնում
ուտօպիստ սօցիալիստներից. նրանք նոյն
հաւատքը ունին կօօպերացիայի ոյժի վրայ:
Տեսանք, որ ուտօպիստների հէնց այդ չա-
փաղանցութիւնը մասամբ պատճառ եղաւ,
որ կօօպերացիայի իրականացումը անյաջող
վախճան ունեցաւ:

Իսկ թէ ինչպիսի վերաբերմունք են
ցոյց տալիս մեր ժամանակակից սօցիալիստ
կուսակցութիւնները կօօպերացիայի շար-
ժան, այդ երևում է նրանց պաշտօնական
օրգաններում, կուսակցական համագումար-
ներում և կուսակցութեան ղեկավարների ար-
տայայտած կարծիքներից: Համարեա թէ բո-
լոր սօցիալիստ կուսակցութիւնները ընդու-

նում են կօօպերացիան և աշխատում են իրականացնել իրենց շրջաններում: Նոյն իսկ բելգիական սօցիալիստ կուսակցութիւնը այնչափ սերտ կապով միացրել է կօօպերացիայի գաղափարը սօցիալիզմի հետ, որ իր կանոնադրութեան մէջ յայտարարում է՝ «ով ուղղւում է դառնալ սօցիալիստ կօօպերատիւ միութիւնների անդամ, նա անկասկած պիտի ընդունի մեր կուսակցութեան դաւանանքը, այսինքն սօցիալիզմը, իսկ ով սօցիալիստ է, նա պիտի ընդունի նաև կօօպերացիայի գաղափարը»: Այս սերտ կապակցութեան շնորհիւ, Բելգիայի սօցիալիստները տարէ ցտարի ստեղծագործում են իրենց շարքերը գիւղական աշխատւորներով և միացած ուժերով կուտւում են կաթօլիկ և այլ բէակցիօն ուժերի դէմ: Աւելորդ ենք համարում երկար կանգ առնել այդ հարցի վրայ և ցոյց տալ թէ իւրաքանչիւր երկրի սօցիալիստ կուսակցութիւնները ինչպէս են վերաբերում կօօպերացիայի գաղափարին: ասենք միայն այսչափը, որ Իտալիայի սօցիալ-դէմօկրատները առաջինն եղան, որոնք ընդունեցին կօօպերացիան և իրենց կանոնադրութեան մէջ մտցրին նաև գիւղական կօօպերատիւ միութիւնների գործունէութիւնը: Իսկ Ռուսաստանի սօցիալ-դէմօկրատները ամենավերջինը կը լինեն, որոնք կընդունեն

կօօպերացիան, թէև նրանց ղեկավարներից միքանիսը համակրանքով են վերաբերում, այն էլ քաղաքային կօօպերատիւ միութիւնների գործունէութեանը: Մինչդեռ սօցիալիստական գաղափարը տարածելու համար ամենալաւ միջոցը կօօպերացիան է. նա մի զպրոց է, ուր պատրաստւում են քաղաքականապէս հասուն հասարակութեան անդամներ, որոնք աւելի դիւրութեամբ և գիտակցօրէն կ'ըմբռնեն սօցիալիստական հօգօր գաղափարները: Ահաւասիկ հէնց յանուն սօցիալիզմի չը պիտի մոռանալ և աչքաթող անել դիւղական մասսան, ամեն կերպ պիտի աշխատել բարձրացնել նրա տնտեսութիւնը և հետևապէս նրա մտաւոր մակերևոյթը: Ստեղծարմիտ և յետադէմ հոսանքների առաջն առնելու համար, միակ և ապահով միջոցը գիւղական կօօպերատիւ միութիւններ կազմակերպելն է. Բելգիայի սօցիալիստների գործունէութիւնը դրա պարզ ապացոյցն է: Նոյն պերճախօս ապացոյցներն են տալիս նաև միւս երկրների սօցիալիստների գործունէութիւնը այդ ասպարիզում:

Կօօպերացիաների միջազգային համագործակցութիւնը գալիս են միանգամ ևս հաստատելու թէ որպիսի ոյժ է ներկայացնում կօօպերացիան արևմտեան Եւրոպայում և թէ ինչպիսի սարսափով են նայում կապի-

տալիստները այդ շարժման վրայ, մի շարժում՝ որ օրըստօրէ գրաւում է նոր երկիրներ, օրըստօրէ ստաւարացնում է իր շարքերը և ամենուրեք տարածում է մարդասիրութեան, հաւասարութեան և արդարութեան գաղափարները:

Աւելի ևս ապշեցուցիչ է այն փաստը, որ համարեա թէ բոլոր կօօպերատիւ միութիւնները ունեցել են համեստ ծագում: Մի քանի համոզեալների և համակերպների մի փոքրիկ խումբ, փոքրիկ գրամագլխով, երբեմն ոչ աւել 50—100 բուրլուց, մի անշուք խանութ, մի քանի կտոր ապրանք և ահա հիմք է դրւում այնպիսի փառահեղ ու փայլուն ընկերութեան, որի տարեկան շրջանառութիւնը այսօր հասնում է մի քանի միլիօն բուրլու: Այդպիսի համեստ սկզբնաւորութիւն է ունեցել Անգլիայի Բօչդէլ քաղաքի սպառողական կօօպերատիւ միութիւնը: Իրենց հիմնադրութեան օրից թէ Բօչդէլի և թէ ուրիշ կօօպերատիւ ընկերութիւնները շարունակ առաջադիմող քայլերով են ընթացել: Եւ այդ յառաջադիմութիւնն ու յաջողութիւնը ոչ թէ ժամանակաւոր մի բան է, կատարւել է ոչ թէ արտաքին կամ ներքին հովերի տակ, այլ դա եղել է հաստատ և խելացի հիմքերի վրայ կառացուցած մի գործ, որի յաջողութիւնը հետեապէս կաս-

կածելի չը պիտի լինի. այդ յաջողութիւնը սերտ կերպով կապ ունի ժամանակակից կեանքի զարգացման հետ: Կօօպերատիւ ընկերութիւնների ազդեցութիւնը հասարակական, այլև քաղաքական կեանքի ընթացքի վրայ նկատելի է ոչ միայն Անգլիայում, ուր նա ծնունդ և կենսունակութիւն է առել, այլ և մայր ցամաքում և նոր աշխարհում: Անգլիական տիպի կօօպերատիւ ընկերութիւնները այն առաւելութիւններն ունին, որ ներկայացնում են տեխնիկական որոշ սկզբունքներ, որոնք անհրաժեշտ են ներկայ հասարակական կարգերի տակ զարգացնելու կօօպերացիայի գաղափարը: Մենք չենք ստում, թէ անգլիական կօօպ. սիստէմը պաշտօնութիւններ չունի, բայց նա ունի գործնական հիմունքներ, որոնք անհրաժեշտ են դործի յաջողութեան տեսակէտից: Այժմ տեսնենք որոնք են Բօչդէլեան սկզբունքները:

Ասացինք, որ 1844 թւին Անգլիայի Բօչդէլ քաղաքում մի քանի ոստայանկաւորներ հիմք դրին մի նոր տիպի սպառողական ընկերութեան, որը տարբերւում էր հիմնովին նախընթաց ընկերութիւններից: Նրանք հիմնեցին մի այնպիսի ընկերութիւն, որը մատչելի է բոլորի համար, որի անդամ կարող էին դառնալ ոչ միայն ունեւորները,

այլ և չքաւոր և չունեւոր դասը, իսկ՝ որ
ամենագլխաւորն է, նրանք ձգտում էին ըն-
կերութեան և նրա անդամների մէջ ընական
կապ հաստատել. անկասկած՝ այդ կապից
կախած էր ընկերութեան յաջողութիւնը և
յարատեւութիւնը: Եւ այդ նպատակով ահա
թէ նրանք ինչ արին. որոշեցին ընկերութեան
աշխատանքը, գուտ արդիւնքը բաժանել ըն-
կերութեան անդամների մէջ ոչ թէ
իրենց բաժնէթղթերի համեմատ, այլ ան-
դամների տարեկան գնած ապրանքների գու-
մարի համեմատ: Այսպիսով ընկերութեան
անդամներից նա՝ որ ունի մի քանի բաժնէ-
թուղթ շնորհիւ իր ապահով գրութեան, իսկ
մէկ ուրիշը ունի միայն մի բաժնէթուղթ և
եթէ այս վերջինս տարւայ ընթացքում ա-
ւելի մեծ քանակութեամբ ապրանք է գնում,
աւելի շատ է սպառում քան թէ առաջինը,
ուստի և վերջինը աւելի շատ տոկոս կը ստա-
նայ գուտ արդիւնքից քան թէ առաջինը:
Ուրեմն արդիւնքի բաշխումը ուղիղ յարա-
բերական է սպառած ապրանքի քանակին:
Այդ ձևով ընկերութեան անդամներին աւե-
լի եւ շահագրգռում են և նրանք իրենց բո-
լոր առնելիքները կատարում են ընկերու-
թեան խանութից, նկատի առնելով թէ ի-
րենց և թէ ընկերութեան շահերը: Անգլիական
սպառողական ընկերութիւններից շատերը

զործադրում են այս սխառեմը, այսինքն
ըօշդէլեան սխառեմը, որի հիմնական կէ-
տերն են՝

1) Ընկերութեան գուտ արդիւնքը բա-
ժանւում է ոչ թէ բաժնէթղթերի քանակու-
թեամբ, այլ յաճախորդների սպառած գու-
մարի քանակութեամբ: Բայց նախ քան բա-
ժանելը արդիւնքից մի որոշ տոկոս յատ-
կացւում է սլահեստի գրամազլխին, այնու-
հետեւ հանում են վարչութեան ծախքերը,
ծառայողների ուճիկները և որոշ գումար
յատկացւում է բարեգործական կամ կրթա-
կան նպատակների համար:

2) Առետուրը կատարւում է կանխիկ:
Ոչ մի դէպքում ապագիկ չի կարելի վա-
ճաւել:

3) Ապրանքները վաճառել տեղական
շուկայի գնով և ոչ թէ արժէքի գնով:

4) Ապրանքները վաճառել ոչ միայն
ընկերութեան անդամներին, այլ և ոչ ան-
դամներին:

5) Բաժնէթղթերի արժէքը իջեցնել
մինիմումի, որպէսզի հասարակութեան չքա-
ւոր խաւերը հնարաւորութիւն ունենան ըն-
կերութեան անդամ լինել: Բացառիկ դէպքե-
րում բաժնէթղթերի վճարը կարելի է յետա-
ձգել որոշ ժամանակով:

6) Իւրաքանչիւր անդամի համար բաժ-

նէթղթերի քանակը սահմանափակ է:

7) Ընկերութեան բոլոր անդամները հաւասար իրաւունքներ ունեն, և ընկերութեան գործերի մէջ իւրաքանչիւր անդամը մի ձայն ունի:

Ահա Բոչղէիեան սիստէմի հիմնական կէտերը, որոնց վրայ կառուցած շէնքը ոչ միայն պահպանել է իր գոյութիւնը մինչև այսօր, այլ և ձիւղաւորել է ամբողջ Անգլիայում և նրա նմանութեամբ մայր ցամաքում ևս հիմնել և բազմացել են սպառողական ընկերութիւնները:

Ընկերութեան անդամների թիւը առաջին տարին 40 էր 280 բուրի գրամագլխով, իսկ վեց տարի յետոյ, 1850 թւին, անդամների թիւը հասաւ 300-ի 22,900 բուրի գրամագլխով: Այնուհետև Բոչղէի ընկերութիւնը, որ սկզբում ծաղրի և արհամարհանքի էր արժանացել, հսկայական քայլերով յառաջադիմում է և այսօր բացի կենտրոնական խանութներից ունի 24 հատ բաժանմունք նոյն Բոչղէիում: Նրանք ունեն իրենց սեփական ապահովագրական ընկերութիւնը կրակից և դժբախտ դէպքերից ապահովագրելու համար, ունեն հիւանդանոցի և թաղման ծէսի սնդուկներ: Բացի դրանից, նրանք իրենց միջոցներով նպաստում են նաև կրթական գործին. այսպէս

ունեն սեփական դպրոց, ուր ուսանում են մօտ 450 հոգի, ունեն գրադարան 17,318 հատոր գրքերով, մի քանի ընթերցարաններ և այլն, և այլն:

Այդ ընկերութեան օրինակին հետեւում են և հիմնւում են բազմաթիւ ընկերութիւններ, որոնց թիւը օրըստօրէ աճում է, և այսօր անգլիական կօպերատիւ ընկերութիւնները իրենց կապիտալի և անդամների քանակութեամբ առաջին տեղն են բռնում: Յոյց տալու համար թէ որպիսի հսկայական քայլերով յառաջադիմել են անգլիական կօպերատիւ ընկերութիւնները, բերհնք հետևեալ ստատիստիկան*):

Տարի.	Ընկերութիւնների թիւը.	Անդամների թիւը.
1850	200	—
1878	?	521,000
1889	1,500	961,000
1894	1,674	1,343,518
1895	1,711	1,414,159
1897	1,845	1,591,459
1900	1,634	1,727,653
1903	1,614	2,259,000
1905	1,701	4,116,127

Ահա ձեզ պերճախօս թւեր, որոնք պացոյց են թէ որպիսի կայուն և խելացի

*) Озеровъ. О-во Потребителей.

հիմքերի վրայ են դրւած անգլիական կօօպերատիւ ընկերութիւնները: Աւելի պերճախօս են առևտրական շրջանառութեան թւերը.

Տարի.	Բաժ. դրամագլուխ.	Վաճառք.	Շահ.
1878	56 միլ. ր.	147 մ. ր.	16 մ. ր.
1889	117 »	260 »	34 »
1894	150 »	499 »	49 »
1895	161 »	525 »	53 »
1897	186 »	622 »	67 »
1900	231 »	762 »	85 »
1905	290 »	1,000 »	100 »

Այսպիսով 1905 թիւն եղել 4 է միլիօն առգամ, 290 միլիօն դրամագլուխ: Դա նշանակում է, որ Անգլիայի իւրաքանչիւր 10 ընտանիքից մէկը կօօպերատիւ ընկերութիւնների անդամ է կամ 10,000 մարդու վրայ գալիս է մի կօօպ. ընկերութիւն: Այսքանը բաւական է ցոյց տալու համար, թէ կօօպերացիայի շարժումը Անգլիայում ինչպիսի հսկայական չափեր է առել. այդ պերճախօս թւերը ցոյց են տալիս կօօպերացիայի ոյժը, իսկ թէ այդ ոյժը ինչպիսի ազդեցութիւն ունի Անգլիայի ներքին քաղաքականութեան վրայ կամ թէ այդ ոյժի ներքին կազմակերպութիւնը ինչպէս է, այդ բոլորը մենք կը տեսնենք մեր հետեւել

դասախօսութեան մէջ, երբ կը խօսենք կօօպերատիւ ընկերութիւնների տեսակների և նրանց ներքին կազմակերպութեան մասին:

Այժմ անցնենք կօօպերացիայի երկրորդ հարենիքը՝ Ֆրանսիա, ուր առաջին կօօպերատիւ ընկերութիւնը հիմնւել է 1831-ին «L' Européen» անունով: Բնորոշը այն է, որ Ֆրանսիացի բանւորները աւելի մեծ հակում են ցոյց տալիս դէպի արտադրողական ընկերութիւնները քան թէ սպառողական կամ մանր վաճառքի ընկերութիւնները: Վառ յոյսերով նրանք հիմնում են այդպիսի ընկերութիւններ, որոնց թիւը դեռևս 1861 թւականին հասնում էր 93 արտ. բնկ.: Իսկ սպառողական ընկերութիւնները սկիզբ են առել գործարաններին կից բացւած խանութներից, որոնք ապառիկ ապրանք էին տալիս բանւորներին մինչև նրանց աշխատավարձի ստանալը. շատ անգամ այդպիսի գործարանական խանութներ հիմնում էին իրենք գործարանատէրերը և այդպիսով օգտւում էին նաև այդ միջոցով: Ահա այդ հանգամանքը դրդեց բանւորներին միանալ և կազմել սպառողական ընկերութիւններ կօօպերատիւ սկզբունքով: Այս ընկերութիւնները դժբախտաբար այնպիսի հսկայական քայլերով չեն զարգանում, ինչպէս Անգլիայում: Այդ դանդաղութիւնը ունի իր

մասնաւոր պատճառները.—մասամբ օրէնսդրութեան բացակայութիւնը կօօպերատիւ ընկերութիւնների վերաբերմամբ, մասամբ էլ նրանց ներքին կազմակերպութիւնների սխալ հիմունքները, որոնց հետ մօտից կը ծանօթանանք հետեւեալ անգամ, երբ կը խօսենք արտ., սպառ. և վարկային ընկերութիւնների մասին:

Այժմ գաղափար կազմելու համար թէ ինչպիսի յառաջադիմութիւն է արել կօօպերացիան Ֆրանսիայում, բերինք 1905 թւի վերջին ստատիստիկական թւերը.

1905 թւին կար	338	արտագրողական ընկերութ.
	1,994	սպառողական »
	985	վարկային »
	3,553	գիւղ. զանազան տեսակի ընկ.
	3,290	» սինդիկ. միութիւն
	60	շինարական ընկ.

Ընդ. 10,220.

Սրանց վրայ եթէ աւելացնենք նաև ապահովագրական ընկերութիւնները, որոնցից միայն մի մասը կօօպերատիւ հիմունքներով է կազմաւորւած, ապա կը ստանանք մօտ 12,000 ընկ.: Ներկայումս Ֆրանսիայում բազմացել են գիւղական միութիւնները ամեն տեսակի՝ աշակէս, օրինակ, գինեգործների միութիւն-

ները կազմակերպւել են կրիզիսից յետոյ: Այնուհետև հիմնւել են մի շարք արտագրողական և վարկային ընկերութիւններ, այնպէս որ ներկայումս կօօպերատիւ ընկերութիւնների թիւը անցնում է 17,000-ից մօտ 700,000 անդամներով:

Այս է կօօպերացիայի դրութիւնը Ֆրանսիայում: Այժմ անցնենք նրա հարեան երկիրը—Գերմանիա, որին կարելի է անւանել փոխադարձ վարկի ընկերութեան ծննդավայր: Թէև այստեղ զարգացել են նաև միւս տեսակի կօօպերատիւ ընկերութիւնները, սակայն վարկային ընկերութիւնները գերակշռող են թէ ընկերութիւնների և թէ անդամների թւով: Բոլոր տեսակի կօօպերատիւ ընկերութիւնների թիւը 1906 թւի ստատիստիկայով հասնում է 22,131-ի, որից՝

Վարկային ընկերութիւններ	15,108
Ապրանքների գնող ընկ.	6,586
Սպառողական ընկ.	2,658
Զանազան տեսակի ընկ.	300

Այս թւերից պարզ երևում է, որ վարկային ընկերութիւնները այստեղ անհամեմատ աւելի բազմաթիւ են քան ուրիշ երկիրներում: Իսկ սպառողական ընկերութիւնները թէև քանակով չեն բազմանում, բայց անդամների թւով շարունակ աճում են: Այսպէս 1906 թւի ստատիստիկայով կային՝

Վարկային ընկ.	2,018,821	անդամ
Ապրանքային ընկ.	486,957	»
Սպառողական ընկ.	1,028,149	»
Զանազան տես. ընկ.	34,772	»

Ընդամենը 3,658,437 անդամ

Այս պերճախօս թւանշանները ցոյց են տալիս, թէ ինչպիսի փայլուն նւաճումներ է անում կօօպերացիան և այդ նւաճումները տարածւում են ոչ միայն քաղաքներում, բանւորական շրջաններում, այլ և գիւղերը, նոյն իսկ ամենախուլ գիւղերում դուք կը գտնէք փոխադարձ վարկի ընկերութիւն կամ խնայողական փոխատու սնուկներ մի քանի հարիւր անդամներով: Գիւղական կօօպերատիւ միութիւնները նոյն ծաղկեալ վիճակի մէջ են այստեղ, ինչպէս որ քաղաքային ընկերութիւնները. դեռ ևս 1906 թւին գիւղական միութիւնների թիւը հասնում էր 20,128-ի 1,750,000 անդամներով: Կօօպերատիւ ընկերութիւնների թիւը օրըստօրէ աճում է թէ քաղաքներում և թէ գիւղերում. այդ արդէն մի պարզ ապացոյց է թէ ժողովուրդը ըմբռնել է նրա բարերար նշանակութիւնը և ամեն կերպ աջակցում է ընկերութիւններին աւելի լայն խաւեր, աւելի մեծ թւով անդամներ ձեռք բերելու:

Երեք խոշոր պետութիւնների բերւած

համառօտ ստատիստիկան ցայտուն կերպով տալիս է կօօպերացիայի պատկերը և գալիս է մի անգամ ևս ապացուցանելու, որ կօօպերացիայի շարժումը խոշոր նւաճումներ է արել արեւմտեան եւրոպայում: Նա իր նւաճումները տարածել է նոյն իսկ այնպիսի փոքրիկ երկիրներ, ինչպէս Սերբիան, ուր գլխաւորապէս զարգացել են գիւղական կօօպերատիւ ընկերութիւնները, որոնց թիւը հասնում է 903-ի 40,000 անդամներով: Արժանի է յիշատակութեան նաև փոքրիկ Ջաւիերիան, ուր կօօպերատիւ ընկերութիւնների թիւը հասնում է 295-ի 185,281 անդամներով, ի թէ հաշւի առնենք անդամների ընտանիքը, ապա կը նշանակի որ ապագանակութեան $\frac{1}{4}$ -ից աւելին կօօպերատիւ ընկերութիւնների անդամներ են: Կօօպերացիայի նոյն փայլուն վիճակը մենք տեսնում ենք նաև Բելգիա, Շվեդիա, Դանեմարքա, Հոլլանդիա, Ֆինլանդիա և նոյն իսկ փոքրիկ Լիւքսեմբուրգ: Մի խօսքով՝ կօօպերացիան իր ցանցերը տարածել է ոչ միայն ամբողջ եւրոպայի վրայ, այլ և հեռաւոր Արեւելքի վրայ. եապոնայում արդէն վաղուց գոյութիւն ունին կօօպերատիւ ընկերութիւններ, և այդ գաղափարը սիրւած է ժողովրդի կողմից:

Կօօպերացիան ամենից շատ նւաճում-

ներարել է գիւղերում, և դա ունի իր պատ-
ճառները: Նախ գիւղական կոօպերատիւ ըն-
կերութիւններ կազմակերպելը շատ զիւրիշ
է. դրա համար չի պահանջուում խոշոր կա-
պիտալ, ինչպէս որ բաղաքային ընկերու-
թիւնների համար, և երկրորդ՝ գիւղական
մասսաների դժգոհութիւնը ծածկելու և
նրանց քայքայած տնտեսութիւնը վերա-
կանգնելու համար յաճախ կառավարութիւն-
ները իրենք հովանաւորում են և աջակցում
գիւղական ընկերութիւնների զարգացման,
ինչպէս օրինակ մանր վարկի և այլն: Այս-
պէս թէ այնպէս, կոօպերացիայի տւած
օգուտները, մանաւանդ գիւղացիներին, ան-
ուրանալի է և որ ամենագլխաւորն է՝ ինչ-
պէս ասում է իտալացի սօցիալիստ Գայդին,
«կոօպերացիան մի փառահեղ շէնք է սօցիա-
լիստական գաղափարները տարածելու գիւ-
ղերում, մանաւանդ երբ բացակայում են
մտաւոր զարգացումը կամ կապիտալիզմը»:
Մենք էլ կ'աւելացնենք նաև այն, որ կոօպե-
րացիան յեղափոխում է փոխանակութեան
սխառնումը և զրանով մի խոշոր քայլ է անում
տնտեսական զարգացման մէջ, վերացնելով
տգրուկ միջնորդներին:

III ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ, ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆ ԵՒ ՎԱՐԿԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(Կօօպ. ընկ. տեսակները և նրանց ներ-
քին կազմակերպումը)

Կօօպերացիան—համագործակցութիւ-
նը մենք տեսնում ենք մեր առօրեայ կեան-
քում ամեն անգամ, երբ որևէ աշխատանք
կատարւում է երկու կամ աւելի մարդկանց
կողմից: Այդ տեսակէտից կօօպերացիան լի-
նում է երկու տեսակ. 1) պարզ և 2) բարդ:
Պարզ տեսակի կօօպերացիան կոչւում է այն
աշխատակցութիւնը, որ կատարւում են տար-
բեր մարդիկ միեւնոյն աշխատանքը միասին.
այսպէս, օրինակ, երբ մի քանի հոգի բար-
ձրացնում են որևէ ծանրութիւն, երբ մի
քանի գիւղացի միասին հնձում են արտը
կամ կատարւում են որևէ գիւղական աշխա-
տանք, մի խօսքով՝ ուր աշխատաւորները
տարբեր արհեստի մարդիկ կարող են լինել,
սակայն կատարած աշխատանքը կամ աշխա-
տանքի նպատակը նոյնն է բոլորի համար,
ահա այս դէպքում համագործակցութիւնը
կը լինի պարզ տեսակի: Իսկ եթէ մի խումբ

մարդիկ կատարում են տարբեր տեսակի աշխատանքներ իրար օգնելով, օրինակ՝ վերջիննք ժամագործի խոշոր արհեստանոցը կամ գործարանը, ուր մի քանի հոգի պատրաստում են ժամացույցի անիւները, միւս խումբը պատրաստում է ձգալարը, մի այլ խումբ պատրաստում է ժամացույցի այլ մասերը և այլն, կամ վերցնենք, օրինակ, ծխախոտի գործարանը, որը շատերին ծանօթ է, մի քանի բանւորներ կտրտում են թութուհը, մի քանիսը լցնում են ծխախոտի գիւղիները, մի քանիսը արկղիկների մէջ դասաւորում են, մի ուրիշ խումբ կպցնում է բանդերօլը և այլն և այլն, մի խօսքով՝ երբ տեղի է ունենում աշխատանքի բաժանումը, ապա այդպիսի համագործակցութիւնը կոչւում է բարդ։ Բարդ կօօպերացիայի գեղեցիկ օրինակ մեզ տալիս է Բերդան հրացանի պատրաստութիւնը, ուր 963 մասնագէտ բանւորներից ամեն մէկը շինում է հրացանի առանձին մասերը։ Բարդ համագործակցութիւն մենք տեսնում ենք նաև այն գէպըղում, երբ մի խումբ աշխատաւորներ կամ անհատ աշխատաւորը իր երկրում արտադրում է որոշ նիւթ, որ յետոյ նա փոխանակում է ուրիշ խումբ աշխատաւորների կատարած արտադրութիւնների հետ, այսինքն երբ աւելի է ունենում պարապմունքների բաժանու-

մը։ Այսպիսով տեսնում ենք, որ տնտեսական կեանքում մարդիկ կարող են միանալ և համայնական ուժերով կատարել բոլոր աշխատանք, կամ նրանք կարող են դարձնալ միանալ սպառելու նպատակով, վերջապէս նրանք կարող են միանալ և անել թէ մէկը և թէ միւսը, այսինքն թէ արտադրել և թէ սպառել։ Տեսանք նաև, որ այդ համագործակցութիւնը հատարւում է կամ պարզ եղանակով (տուն շինել, ծանրութիւն կրել և այլն) կամ բարդ եղանակով։ Այժմ տեսնենք թէ համագործակցութիւնը թէ մէկ և թէ միւս եղանակով ինչպիսի օգուտներ կարող է տալ։ Ահաւասիկ այդ օգուտները. 1) համագործակցութիւնը արտադրութիւնների մէջ, փոխադարձ մրցումի կամ բարի նախանձի շնորհիւ, աւելացնում է մասնակցողների աշխատանքի բեղունութիւնը (լաւածութիւնը). այսպէս օրինակ 5 բանւորներ միասին նոյն աշխատանքը կատարելով 10 ժամում աւելի շատ գործ կը շինեն քան թէ մի բանւորը միայնակ 50 ժամում։ 2) Համագործակցութեան շնորհիւ հնարաւոր է լինում կատարել այնպիսի աշխատանքներ, որ մարդ միայնակ անկարող է անել, կամ իր ուժերից վեր է (օր. տուն շինելը, ծանրութիւն բերելը), կամ պահանջում է մարդու կեանտանքի (օրինակ գետերի

ջրանցքներ շինելը, ճահիճների չորացնելը, սրանք այնպիսի աշխատանքներ են, որոնց վրայ աշխատում են սերունդներ): 3) Համագործակցութիւնը անհրաժեշտ է նաև այնպիսի աշխատանքների համար, որոնք պահանջում են որոշ ժամանակամիջոց, որի ընթացքում պիտի կատարւի աշխատանքը, այսպէս օրինակ հունձը, որ եթէ իր ժամանակին չը հնձէք, ձեր ամբողջ արդիւնքը կը վնասուի, իսկ այդ աշխատանքը կատարելու համար մարդ մենակ իր ուժերով անկարող է, հետևապէս համագործակցութիւնը այս դէպքում անհրաժեշտութիւն է: 4) Կան այնպիսի դէպքեր, ուր համագործակցութիւնը բաւականաչափ կրճատում է աշխատանքը, այսպէս օրինակ հաց թխելը, եթէ ամեն մի մարդու համար առանձին-առանձին հաց թխենք, ապա ստիպւած կլինենք մի քանի անգամ խմոր անել, մի քանի անգամ փուրը տաքացնել, մի քանի օր պահանջում է անհամեմատ աւելի շատ աշխատանք. իսկ եթէ միանգամից մեծ քանակութեամբ հաց թխենք, ապա աշխատանքը կրճատւում է, իսկ այդ դէպքում համագործակցութիւնը անհրաժեշտութիւն է: 5) Համագործակցութիւնը ունի նաև մի խոշոր առաւելութիւն. այդ այն է, որ նրա անդամները զատ-զատ կարող են ոչ մի վարկի ընդունակութիւն (кредитоспособность)

չունենալ, իսկ միանալով և ընկերակցութիւն կազմելով նրանք ձեռք են բերում որոշ վարկ և նոյն իսկ որոշ արածութիւններ, ինչպէս օրինակ գիւղական մանր վարկի միութիւնները պետական բանկից ստանում են փոխառութիւն ընդամենը 6⁰/₀-ով և առաջին չորս տարին բանկը ոչինչ չի ստանում պարտքը շիջելու համար (погашение), իսկ այդպիսի արածութիւն ոչ մի հաստատութիւն չի վայելում. այս արդէն մի խոշոր օգուտ է թէ ընկերութեան գոյութիւնը պահպանելու և թէ անդամներին փրկելու վաշխառուի ձանկերից: 6) Համագործակցութեան մասնակից անդամներին հնարաւորութիւն է տրւում օգուտելու փորձած մարդկանց դեկավարութիւնից, այսինքն գործի գլուխ կանգնելով փորձած մարդ՝ նա ընկերութեան անդամներին տալիս է փորձած խորհուրդներ, որով նպաստում է աշխատանքի խաղաղ և կանոնաւոր յառաջադիմութեանը և որ ամենագլխաւորն է՝ 7) արտագրող անշատ ուժերը միացնելով մենք կը մեռցնենք մրցումը, մի սխտէմ՝ որի տակ զարգանում են ամեն տեսակ չարիքներ և հասարակութիւնը ապրում է առանց հասարակական կապերի:

Իրերի այդպիսի դրութիւնը բուժելու համար, բանւորները մտցրել են կօօպերա-

տիւ սիստէմը: Այս սիստէմը իր գոյութեան առաջին օրերում շատ սխալներ է արել և բազմաթիւ դժարութիւնների է հանդիպել: Դժարութիւններից գլխաւորը կազմակերպած ընկերութեան ղեկավարելն է, ընկերութեան հաշիւների կանոնաւոր պահելը, արովհետեւ հաշիւների անկանոնութիւնը յաճախ պատճառ է լինում դժգոհութեան և կասկածների տեղիք տալով՝ ընկերութիւնը քայքայւում է իր առաջին իսկ օրերում:

Բաւական չէ ընկերութիւններ կազմակերպել, այլ և պիտի կարենալ նաեւ այդ կազմակերպութիւնը խելացիօրէն կառավարել, պիտի ունենալ վարչական հմտութիւն և փորձառութիւն կամ, վերջապէս, հիմնաւոր պատրաստականութիւն, որպէսզի նորակազմ ընկերութիւնը հէնց առաջին անյաջողութեան հանգէպ չը քայքայւի, որպէսզի հնարաւորութիւն ունենանք խուսափել այդ անյաջողութիւններից: Բազմաթիւ կօօպերատիւ ընկերութիւններ, շնորհիւ վարիչների թուլութեան կամ անպատրաստականութեան, հէնց առաջին տարին քայքայւել են: Ուստի տեսնում էք թէ որպիսի խոշոր և պատասխանատու պարտականութիւն ունի կատարելու կօօպերատիւ ընկերութիւնների վարչութիւնը: Ինչ տեսակի կօօպերատիւ ընկերութիւն ուզում է լինի, անհրաժեշտ է ա-

ռանձին ուշադրութիւն դարձնել այդ ընկերութեան վարչութեան անդամների և նրանց լիազօրութիւնների վրայ, որպէս զի նրանք չօգտւեն իրենց դիրքից և դառնան մի նոր ձեւի բռնակալներ:

Այս ընդհանուր նկատողութիւնից յետոյ, այժմ տեսնենք թէ կօօպերատիւ կամ համագործակցական ընկերութիւնները քանի տեսակ են լինում: Նրանք բաժանւում են երեք գլխաւոր տեսակների, այն է՝ 1) սպառողական, 2) արտադրողական և 3) մասն վարկային ընկերութիւններ, թէև այս վերջինը կարելի էր դասել արտադրողական ընկերութիւնների շարքը, ընդունելով կապի-տալը արտադրողութեան միջոց: Ինչ տեսակի ուզում են լինին կօօպերատիւ ընկերութիւնները, նրանք բոլորն էլ ունին ընդհանուր կէտեր, այն է՝ 1) նրանք ունին տնտեսական նպատակ, 2) այդ ընկերութիւնների թէ կապիտալը և թէ անդամների թիւը անսահմանափակ է, 3) անդամների մուտքը և ելքը ազատ է, 4) բոլոր անդամները հաւասարապէս օգտւում են ընկերութեան օգուտներէր, 5) ընկերութեան անդամները հաւասար մասնակցութիւն ունին ընկերութեան գործերի մէջ և, վերջապէս, 6) այդ ընկերութիւնները օգտւում են ինքնուրոյն իրաւական իրաւունքներով, այսինքն կօօպերատիւ

ընկերութիւնները հանդիսանում են որպէս անկախ իրաւական մարմին, որովհետեւ նրանք բաղկացած են անդամներից և ոչ թէ կապիտալից: Այդ ընկերութիւնները ունին այն իրաւական իրաւունքները, ինչ որ, օրինակ, մի անհատ ունի. իսկ ակցիօներական կամ այլ առևտրա-արդիւնաբերական ընկերութիւնների մէջ այդպէս չէ: (Օրինակ, դատարանի առաջ կօօպերատիւ ընկերութիւնը ներկայանում է որպէս մի անհատ, որ վայելում է բոլոր իրաւական իրաւունքները, իսկ ակցիօներական և այլ առևտրա-արդիւնաբերական ընկերութիւնները հանդիսանում են որպէս մի մարմին): Սրանք են կօօպերատիւ ընկերութիւնների ընդհանուր կէտերը: Այժմ տեսնենք նրանցից իւրաքանչիւրը ինչպիսի ներքին կազմակերպութիւն ունի և թէ ինչ է նրանց նպատակը:

Առաջին տեսակի կամ սպառողական ընկերութիւնը ամենից շատ զարգացել է Անգլիայում, ուր, ինչպէս տեսանք, 1844 թւից սկիզբ առնելով՝ տարէցտարի բազմացել է և այսօր նրանց թիւը հասնում է 1,800-ի, մօտ 4½ միլիօն անդամներով և 1,300 միլիօն դրամազրկութիւն: Այդքան ընկերութիւններից միայն 170-ը արտադրողական են, իսկ մնացածը սպառողական ընկերութիւններ են: Համարեա թէ բոլոր արտադրողական ընկե-

րութիւնները միացած են սպառողական ընկերութիւնների հետ, ուստի երբ խօսենք Անգլիական կօօպերատիւ ընկերութիւնների մասին պիտի նկատի ունենանք սպառողական ընկերութիւնները միացած արտադրողականների հետ: Անգլիական կօօպերատիւ ընկերութիւնների 93% -ը մի կողմից միացած են դաշնակցական կապերով և կազմում են մի ամբողջութիւն՝ «Կօօպերատիւ Դաշնակցութիւն» հիմնւած 1869 թւին, միւս կողմից միացած խոշորավաճառ (О-ба оптов. закупок) երկու ընկերութիւնների հետ (Co-operative Wholesale Society), մէկը անգլիական հիմնւած 1862 թ., միւսը շոտլանդական հիմնւած 1864 թւին: Այժմ բացատրենք այդ երկու ընկերութիւնը և տեսնենք թէ ինչ գործնական օգուտ ունի:

«Կօօպերատիւ Դաշնակցութիւնը» (Co-operative Union) միացնում է բոլոր սպառողական և արտադրողական ընկերութիւնները բարոյական կապերով. այսպէս նա հիմնում է դպրոցներ, զանազան կրթական դասընթացներ, հիմնում է գրադարաններ, նպաստներ է տալիս զանազան տեսակ կրթական հաստատութիւնների, պահում է թոշակառու և անապահովներ, մի խօսքով՝ ամեն կերպ նպաստում է կրթութեան տարածմանը: Բացի այդ բոլորից «Կօօպերատիւ Դաշնակ-

ցութիւնը» հիմնել է մասնագիտական դըպրոցներ, ուր պատրաստուում են կառավարիչներ, հաշւապահներ կօօպերատիւ ընկերութիւնների համար: Այդ մասնագիտական դպրոցներում աւանդում են առևտրական գիտելիքներ լիակատար ծրագրով:

Բացի դրանից «Իաշնակցութիւնը» կազմակերպում է կօնցերաններ, ներկայացումներ, դասախօսութիւններ և ամեն կերպ աշխատում է զարգացնել իր անդամների մտաւոր կարողութիւնները. ամենից շատնա ուշք է դարձնում երեխաների վրայ կազմակերպում է մանկական տօներ, զբօսանքներ և այլն, մի խօսքով՝ աշխատում է մատաղ սերնդի մէջ մանուկ հասակից արթնացնել սէր և համակրանք դէպի կօօպերացիան: Խոշոր ծառայութիւն են անում նաև շարժական գրադարանները, որոնք բաղկացած են 30—50 արկղներից մասնագիտական գրքերով: Ընկերութեան այն անդամները, որոնք հնարաւորութիւն չունին յաճախելու գրադարանները, նրանք դիմում են շարժական գրադարաններին և ստանում են իրենց հետաքրքրող հարցի վերաբերեալ գրքերը զետեղած մի արկղում: Ահա այն է «Կօօպերատիւ Դաշնակցութեան» պարտականութիւնը — տարածել լուսաւորութիւնը կրթել ընկերութեան արդամներին, դաստի-

արակել նրանց զաւակներին և պատրաստել հասարակութեան համար պիտանի և օգտակար անդամներ: Անշուշտ մի հզօր գործ է այդ, և դա կազմում է անգլիացի կօօպերիստների փառքն ու պարծանքը:

Այժմ անցնենք երկրորդ միութանը, այն է՝ խոշորովաճառ երկու ընկերութիւններին, Kooperative Wholesale Society: Այդ երկու ընկերութիւնները իրար դէմ մրցող չեն, մէկը Անգլիայում, իսկ միւսը Շոտլանդիայում նպաստում են կօօպերատիւ ընկերութիւնների տնտեսական զարգացմանը մատակարարելով նրանց անհրաժեշտ ապրանքներ և նիւթեր:

Միջին թւով իւրաքանչիւր կօօպ. ընկերութեան վրայ Անգլիայում գալիս է 2,400 անդամ, թէև կան ընկերութիւններ, որոնց անդամների թիւը շատ խոշոր է. ալսպէս, օրինակ, Լիդս քաղաքի կօօպ. ընկերութեան անդամների թիւը հասնում է 49,340 հոգու. 1904 թ.ի ստատիստիկայից երևում է, որ միայն այդ քաղաքի կօօպ. միութիւնների վրայ ծախւել է $10\frac{1}{2}$ միլիոն ըուբլու ապրանք. սա անկասկած մի խոշոր գումար է, որը ցոյց է տալիս այդ ընկերութիւնների գործունէութեան ընդարձակութիւնը: Լիդսի ընկերութիւնը ունի իր սեփական գործարանները, փուռեր, խոզա-

նակի գործարան, պատրաստի հագուստի խանութներ և արհեստանոցներ, խնայողական սնդուկներ և այլն, և այլն. իսկ այդ բոլորի վրայ պիտի աւելացնել նաև ճարտարապետական - շինարարական բիւրօն, որ շինել է թէ ընկերութեան բոլոր շինութիւնները և թէ յանձն է առնում շինելու մասնաւոր տներ և շինութիւններ, ի հարկէ անհամեմատ աւելի նպաստաւոր պայմաններով:

Վերոյիշեալ երկու Wholesale ընկերութիւնները *), որոնք գնում են մեծ քանակութեամբ ապրանքներ արտադրողական կօօպ. ընկերութիւններից և մատակարարում են սպառողական կօօպ. ընկերութիւններին, վերջին տարին կատարել են 282 միլլիօն ռուբլու շրջանառութիւն, ապրանքների $\frac{1}{5}$ -ը գնել են անգլիական և օտարերկրեայ արտադրողական ընկերութիւններից: Այդ ընկերութիւնները ունին 3 կօշկակարի գործարան, 2 մոմի և սապնի գործարան, կօնֆետների և կօնսերվների գործարան, 2 շօկօլադի ֆաբրիկ, ծխախոտի գործարան, 2 հատ սպիտակեղէնի գործարան, 2 հատ պատրաստի հագուստեղէնի գործարան, մի խօսքով՝ արդիւնաբերութեան բոլոր ճիւղերն ունին, նոյն

*) Այդ ընկերութիւնները մի տեսակ պահեստի դեր են կատարում:

իսկ քարածուխի հանքեր, որոնց շրջանառութիւնը 1905 թւին հասնում էր 2 միլլիօն ռուբլու, իսկ Հնդկաստանում և Յէյլօն կղզու վրայ ունին թէյի սեփական պլանտացիաներ, բոլոր թէյը տեղափոխում են ընկերութեան նաւերով, որոնց թիւը հասնում է 7-ի: Ահա տեսնում էք թէ ինչպիսի հզօր ոյժ է ներկայացնում Անգլիայի կօօպերատիւ ընկերութիւնների դաշնակցութիւնը. նա ոչ միայն բաւականանում է ներքին շուկայով, այլ և մասնակցում է միջազգային շուկաներին. նա ամեն տեղ ունի իր գործակալները, որոնք հում նիւթեր գնելով ուղարկում են Անգլիա. ամեն տեղ, ուր հնարաւոր է, նրանք ոտք են գնում և հաստատում են առեւտրական յարաբերութիւններ: Նրանց արտադրութիւնը անցնում է 100 միլլիօն ռուբլուց. նրանց գործարաններում աշխատում են 30,000 բանւոր, որոնք աշխատում են աւելի նպաստաւոր պայմաններում, այսպէս օրինակ 8 ժամայ աշխատանք, աշխատանքի ապահովութիւն, խոշոր աշխատավարձ և այլն: Սակայն համեմատելով բելգիական կօօպերատիւ ընկերութիւնների հետ, անգլիական կօօպ. ընկերութիւնները շատ հեռու են ընկերութեան և հաւասարութեան սկզբունքի իրականացումից: Այստեղ նոյն բանւորներն են, որոնք

հանդիսացել են որպէս զուտ առևտրական հաստատութիւններ, ինչպէս օրինակ Who-lesale-ը: Այդ խոշոր պակասութեան պատճառով Անգլիայի սօցիալիստ կուսակցութիւնները շատերը ոչ միայն թելահաւատութեամբ են վերաբերում կօօպերացիային, այլ և թշնամաբար. ահա թէ ինչ է ասում անգլիացի սօցիալիստներից մէկը, Alemand-ը: «Կօօպերացիան մի մեռեալ ծնած սխտեմ է. ես կօօպերատօր եմ, սակայն միայն պարտականութեամբ, իմ ընկերներին ցոյց տալու համար, որ ես չեմ ուզում խանդարել նրանց ջանքերը պակեկու գործին, իսկ ներքուստ ես կռիւ եմ մղում կօօպերացիայի դէմ...»: Սօցիալիստ կօօպերատօրի այդ խօսքերը վերաբերում են իհարկէ անգլիական կօօպերատիւ կազմակերպութիւններին, նա նոյն կարծիքը չէր կարող յայտնել բելգիական կօօպերատօրների մասին, որոնք կօպերացիայի ընդհանրացումով տաքածում են սօցիալիստական մտքերը նոյն իսկ Բելգիայի ամենախուլ անկիւնները:

Գերմանական կօօպերատիւ ընկերութիւնների ներքին կազմակերպութիւնը նոյն ձևով է, ինչ որ անգլիականը, միայն թէ այստեղ ընկերութիւնների ծագումը տարբեր է: Ինչպէս տեսանք, Անգլիայում սկզբից են առել ամենից առաջ սպառողական ըն-

կերութիւնները: Բօչդէլ քաղաքում հիմնուել է առաջին անգլիական սպառողական ընկերութիւնը 1844-ին կօօպերատիւ սկզբունքներով. տեսանք թէ այդ ընկերութեան սկզբնաւորութիւնը կատարեց Օուվէնի քարոզների ազդեցութեան տակ. տեսանք թէ ինչպիսի հսկայական քաղերով նրանք առաջ են գնում և այլն: Նոյն յայտնութեամբ Գերմանիայում զարդացան մանր վարկային ընկերութիւնները, որոնք դարձեալ հիմնւում են կօօպերատիւ սկզբունքներով: Թէ ինչու Գերմանիայում զարգացան աւելի շուտ մանր վարկային ընկերութիւնները և ոչ թէ սպառողականը կամ արտադրողականը, դա ունի իր յատուկ պայմանները, որոնցից կը յիշենք հետեւեալը: Անցեալ դարու երկրորդ կիսում Գերմանիայի արհեստաւորութիւնը սոսկալի տաղնաւորներ կրեց, նա չէր կարողանում դիմանալ կապիտալիստներին, խոշոր գործարանները հարեաճներին, և օրըստօրէ մանր արհեստաւորութիւնը դուրս էր մղւում շուկայից: Արհեստաւորները սոսկալի նեղութիւններ էին կրում, չունէին դրամագլուխ, ոչ մի նիւթական օժանդակութիւն, որպէսզի կարողանային պահել իրենց գոյութիւնը և կարողանային դիմանալ մրցումին: Նրանք մտածեցին, որ անհրաժեշտ է արհեստաւորութեան գոյութիւնը

պահպանելու համար միջոցներ որոնել, կապիտալ և վարկ ձեռք բերել, և ահա այդ նպատակով հիմնուում են մանր վարկային ընկերութիւններ, որոնք կարճ ժամանակում պատում են ցանցով ամբողջ Գերմանիան:

Բացի մանր վարկային ընկերութիւններից, Գերմանիայում սկսեցին հիմնել և բազմանալ նաև միւս տեսակի կօօպերատիւ ընկերութիւնները, որոնք սկզբում ոչ մի քաղաքական գոյն չունէին, սակայն վերջերք բանւոր դատակարգը ասպարէզ դալով իր պահանջներով, օգտւեց նաև կօօպերացիայից, որպէս մի ռեժիմ միջոցից, թէ սօցիալիստական մտքերը քարոզելու և թէ կաշմակերպւած կռիւ մղելու կապիտալիզմի դէմ. նրանք տեսան որ սպառողական միութիւնները ամենալաւ միջոցներն են կապիտալին հարւածելու համար և այդ նպատակով նրանք աւելի սերտ կապեր հաստատեցին բոլոր սօցիալիստական կօօպերատիւ ընկերութիւնների մէջ: Աւելորդ եմ համարում մանրամասն խօսիլ այն ներքին կռիւների մասին, որ մի քանի տարիներ տևեցին կօօպերատիւ ընկերութիւնների զանազան հոսանքների մէջ. դա մի անխուսափելի կռիւ էր սօցիալիստ և բուրժուա հոսանքների մէջ, այդ խուլ կռիւը տևեց, մինչև որ 1903 թւին կրէյցնախի համագումարում 99 սպա-

ռողական ընկերութիւններ անջատուցին և կազմեցին «Կենդրոնական Դաշնակցութիւն» (Der Zentralverband Deutscher Konsumvereine): Այդ անջատումը կեանքի անհրաժեշտութիւնն էր և ինն ամիս յետոյ այդ Դաշնակցութեան մէջ մտնում է 600 ընկերութիւն, իսկ 1907 թւականին նրանց թիւը հասնում է 929-ի 781,369 անդամներով, սա անկասկած մեծ յաջողութիւն է, որի տեսակը կօօպերացիայի պատմութիւնը չի տեսել: (1900 թւին անդամների թիւը 1,000 էր):

«Կենդրոնական Դաշնակցութեան» ներքին կազմակերպութիւնը այսպէս է. նա բաղկացած է եօթ հատ խոշոր «տեղական միութիւններից», որոնք կոչւում են Revisionsverbände, յետոյ մի ընկերութիւն էլ մեծաքանակ առևտուրի համար, ինչպէս անգլիական Wholesale-ը, և կոչւում է «Համբուրգեան ընկերութիւն»: Ինչպէս որ Անգլիայում, այստեղ էլ այդ երկու տարբեր մարմինները, այսինքն «Կենդրոնական Դաշնակցութիւնը» և «Համբուրգեան ընկերութիւնը» ունին անգլիական «Դաշնակցութեան» և Wholesale-ի պարտականութիւնները: Նրանցից առաջինը, այսինքն «Կենդրոնական Դաշնակցութիւնը» գործում է կրթութեան և քարոյականութեան սահմաններում, նա հոգս է տանում իր անդամների

մտաւոր և բարոյական զարգացման վրայ, նրատարակում է գիտական և այլ աշխատութիւններ, կազմակերպում է գաւախօսութիւններ, ներկայացումներ և այլն, և այլն, նպաստում և օժանդակում է գալորոցներին, հիմնում է մասնագիտական դպրոց, ուր, ինչպէս Անգլիայում, պատրաստում են կառավարիչներ և հաշւապահներ կօօպերատիւ ընկերութիւնների համար և այլն: Իսկ «Համբուրգեան ընկերութիւնը», ինչպէս անգլիական Wholesale-ը, մատակարարում է իր անդամներին ապրանքներ վնւած արտադրողական կօօպերատիւ ընկերութիւններից: Այդ ընկերութեան տարեկան շրջանառութիւնը 1906 թւին հաւասար էր 46,503,237 ռուբլու. ընկերութիւնը ունի մի քանի սեփական գործարաններ, պահեստներ և այլն:

Ահա այդ է գերմանական սպառողական ընկերութիւնների ներքին կազմակերպութիւնը, որը միայն մանրամասնութիւններով է տարբերւում անգլիական սպառողական միութիւններից: Ամենախոշոր տարբերութիւնը որ կայ այդ երկու երկրների կօօպերատիւ ընկերութիւնների մէջ, այդ նրանց քաղաքական գոյնն է. այն ուժեղ կապը, որ գոյութիւն ունի գերմանական բանւորական շարժման և սպառողական ընկերութիւններին մէջ, այդ կապը օրըստօրէ

ամրանում է, և կարելի է ասել, որ գերմանական սպառողական ընկերութիւնները ընթանում են սօցիալ-դեմօկրատիայի հետ: Այս չափով սահմանափակենք մեր ասելիքը գերմանական կօօպերատիւ ընկերութիւնների ներքին կազմակերպութեան մասին:

Դժբաղդարար այդպիսի ուժեղ և կարգապահ կազմակերպութիւն մենք չենք տեսնում կօօպերացիայի միւս հայրենիքում, Յրանսիայում, ուր բազմաթիւ սպառողական ընկերութիւններ կազմում են մի քանի անջատ «դաշնակցութիւններ», որոնք ոչ թէ նպաստում են կօօպերացիայի զարգացմանը, այլ շատ դէպքում խանգարում. թէև այդ ընկերութիւնները տարեցտարի աճում են, բայց մի մասը զուտ առևտրական-շահադիտական են, միւս մասը մանրբուրժուական, երրորդը սինդիկալիստ և այլն: Յրանսիացի կօօպերատօրների ջանքերը՝ միացնելու այդ բոլոր անջատ միութիւնները և մի ուժեղ «դաշնակցութիւն» կազմելու՝ անցել են իզուր: Ներքին կազմակերպութիւնները իրարից տարբերւում են, մի մասը հիմնւած է Ռօշդէլի սկզբունքով, միւս մասը նման է բելգիական սօցիալիստ կօօպերատիւ ընկերութիւններին: Այդ տեւակէտից աւելորդ եմ համարում մանրամասն կանգ առնել Ֆրանսիական սպառողա-

կան ընկերութիւնն՝ ըի վրայ. յիշենք մի-
այն, որ այստեղ աւելի զարգացած են արտա-
դրողական ընկերութիւնները, որոնց ներ-
քին կազմակերպութեան բնորոշ կէտն այն
է, որ ընկերութեան բոլոր անդամները
համահաւասար իրաւունքներով ընկերներ
են, որոնք մասնակցում են ընկերութեան
շահին և վնասին: Մինչև անգամ օրէնս-
դրական աշխարհում Ֆրանսիայի կօօպերա-
տիւ ընկերութիւնները չեն կարողացել ձեռք
բերել որոշ արտօնութիւններ. նրանք հա-
մարում են սովորական ակցիօներական
ընկերութիւններ, իսկ այդ հանգամանքը խան-
գարում է այդպիսի ընկերութիւնների զար-
գացմանը: Անհամեմատ աւելի բարձր են թէ
բարոյական, և թէ խելացի կազմակերպու-
թեան տեսակէտից բիւզիական կօօպերատիւ
ընկերութիւնները, որոնց մասին անհրա-
ժեշտ է երկու խօսք ասել:

Բիւզիայում կօօպերացիան մուտք գոր-
ծեց 80-ական թւականներին. սկզբում
կաթոլիկները և լիբերալները օգտւեցին կօ-
օպերացիայից, որպէս մի ուժեղ ղէնքից իրենց
ազդեցութիւնը տարածելու ժողովրդի մաս-
սաների վրայ: Օգտւելով Բիւզիայի գիւղա-
ցիների կրօնամոլութիւնից, կաթոլիկները
մեծ յաջողութիւն ունեցան գիւղերում և
ամեն տեղ հիմնեցին կօօպերատիւ միու-

թիւններ: Պիտի խոստովանել, որ կաթո-
լիկները ղեկավարում էին դեմօկրատական
սկզբունքներով, և մասամբ էլ դրան պիտի
վերագրել նրանց յաջողութիւնը: Բայց եր-
կար չի տեսնում կաթոլիկների ազդեցութիւնը
երևան է դալիս բանւորական կուսակցու-
թիւնը իր թարմ, խելացի և ուժեղ պրո-
պագանդայով, կարճ ժամանակում դրա-
ւում է բանւորական մասսաները, ամբողջ
Նիշէի ածխահանքերի շրջանը պատում է
բանւորական կազմակերպութիւններով, հիմ-
նում է սպառողական միութիւններ բան-
ւորների համար, ազատում է բանւորնե-
րին տղրուկ-մանրավաճառներից և այդ մի-
ութիւններից ստացած օգուտը դորժադրում
է սօցիալիստական պրօպագանդայի: Սա-
կայն սօցիալիստ կուսակցութիւնը չի գո-
հանում միայն բանւորական շրջաններով.
նա իր ուշադրութիւնը դարձնում է գիւղե-
րի վրայ, նա աշխատում է այնտեղ տարա-
ծել սօցիալիստական գաղափարը, բայց
Խնչպէս, քանի որ կաթոլիկները վաղուց
բոյն էին դրել գիւղերում, իրենց կօօպերա-
տիւ կազմակերպութիւններով գրաւել էին
գիւղացիներին: Ահա նրանք որոշում են, և
չեն սխալւում, համահաւասար ղէնքերով
կռելու կաթոլիկ հակառակորդների դէմ.
Նրանք ուզում են օգտւել կօօպերացիայից,

որպէս մի ուժեղ միջոցից, սօցիալիստական գաղափարը տարածելու գիւղերում և ուղարկում են պրօպագանդիստներ, քարոզում են կօպերացիայի գաղափարը, հիմնում են գիւղական կօպերատիւ միութիւններ, և մի քանի տարւայ գործունէութիւնից յետոյ գիւղերը, գիւղական կազմակերպութիւնները մտնում են րիւզիական բանւորական սօցիալիստներին կազմակերպութեան մէջ, գիւղական կօպերատիւ միութիւնները գաղնում են այդպիսով սօցիալիստական կազմակերպութիւններ և ձեռք-ձեռքի տւած բանւորական կուսակցութեան հետ՝ յառաջ են խաղում կատարելու նորանոր նւաճումներ, ինդհանրացնելով սօցիալիստական մաքուր գաղափարը:

Այդ է ծագումը Բելգիայի սօցիալիստ կազմակերպութեան կօպերատիւ միութիւնների, որոնք հանդիսանում են բանւորական կազմակերպութեան քաղաքական և արհեստակցական օգտակար կողմը: Այն երկրներում, ուր սօցիալիստները տարւել են միմիայն կօպերացիայով, անկասկած նրանք կորցրել են իրենց յեղափոխական ոգին, ինչպէս տեսանք Անգլիայում. իսկ այն երկրներում, ուր ատեղութեամբ են վերաբերում կօպերացիային, դարձեալ վնասուում են, որովհետև ձեռքից թողնում են ժողովրդա-

կան մասսան, ինչպէս օրինակ Ռուսաստանում, ուստի չը պիտի ընկնել ոչ մէկ և ոչ միւս ծայրահեղութեան մէջ, այլ պիտի կարողանալ կօպերացիայից հանել գործնական օգուտներ, ի նպաստ բանւորական շարժման. նա պիտի ծառայի սօցիալիստներին ձեռքում որպէս պրօպագանդայի մի ուժեղ գէնք. կօպերացիայի միջոցով ստացած օգուտները պիտի գործադրել սօցիալիստական գաղափարների տարածմանը, — ահա այն խոշոր օգուտը, որ մեզ տալիս է կօպերացիան: Եւ այդ ճշմարտութիւնը լաւ ըմբռնել են բելգիական սօցիալիստները. նրանք բարձրացնում են կօպերացիայի միջոցով ոչ միայն բանւորի կամ գիւղացու տնտեսական կացութիւնը, այլ և նրա մտաւոր մակերևոյթը, նրանցից պատրաստում են հասարակութեան համար քաղաքականապէս հասուն անդամներ:

Այժմ երկու խօսք ասենք նրանց ներքին կազմակերպութեան մասին:

Սօցիալիստական բոլոր կօպերատիւ ընկերութիւնները և միութիւնները միացած են դաշնակցական կապերով և կազմում են մի ուժեղ «կօպերատիւ դաշնակցութիւն»: Ընդհանրապէս այստեղ սօցիալիստական կօպերատիւ ընկերութիւնները հիմնում են ժողովրդական տներ, սկզբում իհարկէ

շիտքրիկ ծաւալով, յետոյ արդէն շինուած են հսկայ շինութիւններ մի քանի յարկանի: Այդ տներում դուք կը գտնէք ամեն ինչ, — սպառողական խանութ (մթերքներ, կտորեղէնի, մանրավաճառի, հագուստեղէնի և այլն), փուռեր, կաֆէներ, ուր կօօպերատորները յաճախ անցնում են իրենց ազատ ժամերը: Ընթերցարան, էթանագին ճաշարան, դահլիճ դասախօսութիւնների և ներկայացումների համար. այդտեղ են կենդրոնացած արհեստակցական բանւորական միութիւնների կենդրոնական վարչութիւնը, սնդուկը, աշխատանքներ որոնող բիւրօն և այլն: Այսպիսով ժողովրդական տունը հանդիսանում է բոլոր սօցիալիստական միութիւնների կենդրոնը, որը ունի իր բաժանմունքները քաղաքի զանազան մասերում: Այդպիսի ժողովրդական տներ հիմնւած են համարեա թէ բերդիական բոլոր խոշոր քաղաքներում, իսկ ծովեզրեայ Օստանդ քաղաքի ժողովրդական տունը տալիս է ամեն տեսակ յարմարութիւններ բանւորներին՝ այնտեղ անցնելու հանգստեան ամիսները, օգտուելու ծովային լողարաններից և այլն:

Յիշենք նաև այն, որ նրանց խանութներում և արհեստանոցներում բանւորները աշխատում են ամենաապաստաւոր պայմաններում՝ այսպէս օրինակ 8 ժամայ աշխա-

տանք, դժբաղդ դէպքերի ապահովագրական սնդուկներ, գործազուրկ ժամանակ բանւորը շաբաթական ստանում է 11 ֆր. մինչև 10 շաբաթ, վերջապէս գործարանները շինւած են տեխնիքական նորագոյն յարմարութիւններով, տպարաններում և գործարաններում դրւած են օդամաքրող գործիքներ և այլն: Մի խօսքով՝ Բելգիայի սօցիալիստ կուսակցութիւնը ամեն կերպ աշխատել է և աշխատում է բաւարարութիւն տալ բանւորների բոլոր պահանջներին: Այդ կուսակցութիւնը բարեխաւով բանւորի և գիւղացու տնտեսական դրութիւնը, պատրաստում է նրանցից կրթւած և գիտակից մարտիկներ ապագայ խոշոր սօցիալիստական փոփոխութիւնների համար: Ահա միակ կազմակերպութիւնը, որ կարողացել է խելացիօրէն օգտուել կօօպերացիայի պտուղներից յօգուտ սօցիալիզմի:

Ինչ վերաբերում է վարկային ընկերութիւնների ներքին կազմակերպութեանը, ապա նախ պիտի ծանօթանալ վարկային ընկերութիւնների զանազան տեսակների հետ, որոնք են՝ Շուլց-Դեյլիչի փոխառութնայողական սնդուկները (ссудо сберегательная касса) և Ռայֆէզէնի վարկային ընկերութիւնները (кредитное т-во): Այդ երկու տեսակի ընկերութիւնների տարբե-

քերութիւնը հետեւեալն է. առաջինի, այսինքն, փոխառութեան յոգեկան մեղքով հիմնական զրամագլուխը կազմում է ընկերութեան անդամավճարներից կամ պայերից: Նախ քան ընկերութեան բանալը, հիմնադիր-անդամները ընդհանուր ժողովում որոշում են պայերի բանակութիւնը և գինը, թէև քանակութիւնը կարող է յետոյ փոփոխութեան ենթարկուել: Մինչդեռ վարկային ընկերութիւնները իրենց հիմնական դրամագլուխը ստանում են փոխառութեամբ, կամ որպէս նւէր, կամ ուղղակի փոխ են առնում գեթ ստույից, գիւղական համայնքից կամ պետական բանկից: Այստեղ արդէն բաժնեգնի կարիք չկայ, մինչդեռ առաջին տեսակի մէջ բաժնիներ կազմելու համար անդամավճարները պարտաւորեցուցիչ են: Յաճախ փոխառութեան յոգեկան մեղքով են նկատուում իրենք բաժնեկալում կազմել ընկերութեան հիմնական դրամագլուխ, ուստի ստիպւած են դարձեալ դիմել օտարի օգնութեանը, կամ նւէր ստանալով, կամ փոխ վերցնելով մանր վարկի գործերի վարչութիւնից, որ գտնուում է պետական բանկին կից:

Եւ մանրամասն կանգնի չեմ առնում մանր վարկի ընկերութիւնների ներքին կազմակերպութեան, նրա կանոնադրութեան վրայ, այդ առթիւ կարելի է ամբողջ մի

դասախօսութիւն նւիրել. միայն կը յիշեմ ընդհանուր կարևոր կէտերը: Այսպէս օրինակ երկու տեսակի ընկերութեան թէ հիմնող և թէ միւս անդամները պատասխանատու են այդ ընկերութեան առաջ. նրա պարտատէրերի առաջ պատասխանատու են իրենք անդամները հաւասարապէս և թէ փոխադարձ երաշխաւորութեամբ: Երկրորդ հիմնական կէտն այն է, որ ընկերութեան գործերը վարում է ընդհանուր ժողովը, թէև ընտրւում են վարչութիւն և խորհուրդ: Վարչութիւնը վարում է ընկերութեան գործերը, իսկ խորհուրդը որոշում է փոխառութեան բանալը և թէ որին կարելի է փոխառել, ինչ նպատակով և այլն: Պիտի յիշել, որ ընկերութիւնը փոխ տալիս է միայն որդիանալիքի նպատակով և ոչ թէ զուտ անձնական կարիքների համար (օր. կնոնք, պակադրութիւն և այլն): Ռուսաստանում գոյութիւն ունի նաև մի երրորդ տեսակի վարկային ընկերութիւն, որ կոչւում է համայնական կամ հաւաքակալուն, որը հիմնում է համայնքը իր միջոցներից և լիովին պատասխանատու է ընկ. պարտատէրերի առաջ: Այս ընկերութեան պակասութիւնն այն է, որ օգնում է միայն համայնքի անդամներին:

Պիտի յիշել նաև այն, որ մանր վար-

կի մէջ բոլոր ընկերները հաւասարապէս պատասխանատու չեն ընկերութեան առաջնայլ համեմատական չափով ըստ իրենց վարկի քանակութեան: Վարկային ընկերութիւնները կատարում են նոյն գործերը, ինչ որ փոխատու-խնայողական սնդուկները, այսինքն դրամ են փոխ տալիս փոքրիկ տոկոսով, աւանդներ են վերցնում, ապրանք են դնում և ծախում և այլն: Իսկ ինչ վերաբերում է այն հարցին, թէ այդպիսի ընկերութիւնները ինչ ձևով են կազմւում, դա արդէն գործնական խնդիր է, ուստի ես այստեղ չեմ շօշափում:

Այսպիսով ես ցոյց տւի կօօպերատիւ ընկերութիւնների երեք խոշոր տեսակների ներքին կազմակերպութիւնը. թէ այդ ընկերութիւնները ինչպիսի բարերար ազդեցութիւն ունին մեր ժողովրդի, մանաւանդ գիւղական դասի վրայ, այդ կը տեսնենք մեր յետագայ դասախօսութեան մէջ *), կը տեսնենք թէ կազմակերպչական ոգին, ընկերակցական գաղափարը և ինքնուրոյն գործունէութիւնը ինչպէս բարելաւում է գիւղացւոսնտեսութիւնը, ուստի ես վերջացնում եմ իմ այսօրւայ դասախօսութիւնը ինգէլսի խօսքերով. «մեր պարտականութիւնը դէ-

*) Տես «Գիւղական կօօպերատիւ միութիւններ» աշխատութիւնս: Ս. Գ.

պի մանր սեփականատէր գիւղացիները կայանում է ամենից առաջ նրանում, որ նրանց մասնաւոր սեփականութիւնը և նրանց մասնաւոր արտադրութիւնը դարձնենք համայնական», իսկ այդ բանի համար կօօպերացիան միակ և ամենազօրեղ միջոցն է, որ սկսել է արդէն իրականանալ հայկական կեանքում:

IV ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Կօօպերացիայի կարեւորութիւնը մեր երկրի տնտեսութեան զարգացման համար:

Նախընթաց դասախօսութեան մէջ ցոյց տւինք թէ կօօպերացիան որպիսի հսկայական չափեր է առել արեւմտեան եւրոպայական ինչպիսի խոր արմատներ է յոււում, թէ նա ինչպիսի խոր արմատներ է ձգել աշխատաւոր ժողովրդի մէջ: Այն պերճգել աշխատաւոր ժողովրդի մէջ, որ մենք ճախօս ստատիստիկական թւերը, որ մենք ցոյց տւինք նախընթաց դասախօսութեան մէջ, գալիս են մի անգամ ևս ապացուցանելու թէ կօօպերացիան սխալ հիմքերի վրայ

չէ՛ դրւած, որ նա երազ չէ, անիրականալի իդէա չէ, այլ ընդհակառակը նա դրւած է իրական հիմունքների վրայ և որ այդ հիմունքները պատահական երևոյթներ չեն, այլ հասարակական-տնտեսական կեանքի ռազմասիրութիւններ, դառն փորձերի, գիտնականների անխոնջ աշխատանքների արդիւնքներ են, ուստի կօօպերացիայի հիմունքները կարելի է ամենայն իրաւամբ անւանել իրական և գիտական, կայուն և անսասան հիմքեր, որոնց վրայ կառուցած շէնքը երբէք չի ընկճւի հակառակորդների նոյն իսկ ամենատեղի հարւածներից։

Կապիտալիստների սարսափը կօօպերացիայի յառաջխաղացութեան դէմ անտեղի չէ։ Նրանք տեսնում են, որ կօօպերացիան միացնելով աշխատաւորներին, ժողովելով միատեղ նրանց փոքրիկ տնտեսութիւնները, կազմում է մի ուժեղ հակառակորդ, որի հետ վաղ թէ ուշ ընդհարում տեղի կունենայ, և այդ ընդհարումը կը լինի մի ճակատագրական կռիւ, կեանքի և մահւան խնդիր երկու հակառակորդ կողմերի համար։ Ահա այդ անխուսափելի ընդհարումը նկատի առնելով, միւս կողմից էլ միտնում են կապիտալիստները կազմելով տրեստներ հակահարւած տալու կօօպերացեային։

Սակայն կօօպերացիայի հիմունքները ամուր են, նա կառուցւած է հաւասարութեան, մարդասիրութեան և արդարութեան վսեմ գաղափարների վրայ, նրան պաշտպանում է ինքը աշխատաւորը իր թիկունքներով, ուստի նա միշտ կայուն է և հսկայական քայլերով առաջ է գնում նւաճելու նորանոր երկիրների, մութ ու խուլ անկիւններ, տարածելով քաղաքակրթութիւն և լուսաւորութիւն։ Նա արդէն ուրք է գրել նաև մեր երկիրը և սկսել է իր նւաճումները, մեր երկրի աշխատաւորի և գիւղացու համար այլևս խորթ չէ համագործակցութեան գաղափարը, նա շատ տեղերում իրականացել է և սկսում է իրականանալ, մանաւանդ գիւղերում։ Կօօպերացիայի իրականացման գործում խոշոր դեր ունի մեր ինտելիգենցիան, մանաւանդ գիւղական ինտելիգենցիան, նրանք, որոնք ապրելով գիւղական հասարակութեան մէջ, աւելի մօտ են գիւղացու վշտերին, որոնք անկեղծօրէն նւիրւած են այդ գործին և աշխատում են ազատել գիւղացուն վաշխառուների ու բռնիքների ճիրաններից, որոնք ջանք են թափում բարելաւելու գիւղացու տնտեսութիւնը, Անկասկած ծանր պարտականութիւններ են դրւած հայ մտաւոր երիտասարդ և թարմ ուժերի առաջ։ Նրանցից պահանջում են զո-

թիւնը, քանի որ նա աւելի անհրաժեշտութիւն է մեր երկրի տնտեսութեան զարգացման համար, քանի որ մեր գիւղացի տնտեսութիւնը օրէցօր քայքայում է մի կողմից վախճաններին, միւս կողմից իր գիւղացու գիւղատնտեսական տգիտութեան շնորհիւ Ռուսաստանի, որպէս և Կովկասի ազգաբնակչութեան 90%-ը գիւղացիութիւնն է կազմում, հետևապէս բարձրացնելով երկրի ազգաբնակչութեան 90%-ի տնտեսական վիճակը, մենք բարձրացրած կը լինինք նաև երկրի տնտեսութիւնը, Ուրեմն պարզ է, որ առաջին տեղը պիտի տալ գիւղական կոօպերատիւ միութիւններին:

Նախընթաց դասախօսութեանս *) մէջ ես յիշեցի թէ գիւղացին կոօպերատիւ ընկերութիւնների միջոցով որքան օգուտներ է ստանում, տարեկան որչափ է տնտեսում, ուստի պարզ է՝ որչափ որ գիւղական կոօպերատիւ միութիւնները շատ լինին, այնչափ էլ նրա օգուտները կը կրկնապատկեն, նրա տնտեսութիւնը կը բարելաւի, հետևապէս կը բարձրանայ նաև ամբողջ երկրի տնտեսութիւնը: Մեր յայտնի գիւղատնտես պ. Ա. Քալանթարը իր դասախօսութիւններին մէկում ապացուցեց թէ գիւղացին միմիայն կազմակերպւած կաթնատնտեսու-

*) Տես իմ «Գիւղական կոօպ. միութիւն» Ս. Գ.

թեան միջոցով որչափ օգուտ կարող է ստանալ, իսկ եթէ նա պարապի, բացի կաթնատնտեսութիւնից, նաև անասնապահութեամբ և գիւղատնտեսական այլ ճիւղերով, ապա նրա օգուտները կը տասնապատկեն: Իսկ երբ գիւղացին նիւթական միջոցներ չունի երբ գիւղացին նիւթական միջոցներ չունի պարապելու կաթնատնտեսութեամբ կամ թէ գիւղատնտեսական այլ աշխատանքով, այդ դէպքում նա ինչպէս վարւի: Այս ըստ հրեոյթին դժար լուծելի հարցին, լիակատար պատասխան տալու են մեզ արեմտեան Եւրոպայում կազմւած գիւղական ընկերութիւնները կոօպերատիւ հիմունքներով: Ուրեմն դարձեալ և միայն կոօպերացիան, որը ժողովրդի ինքնագործունէութեան արտայայտութիւն է, կարող է ազատել գիւղատնտեսութիւնն է, կարող է ազատել գիւղացուն իր անելանելի վիճակից. կոօպերացիան կը տայ նրան դրամ իր գիւղական աշխատանքների, արտադրութիւնների համար. այդ նպատակով կը բաւի հիմնել մանր վարկի ընկերութիւն. կոօպերացիան կը վերակառնի նրա քայքայւած տնտեսութիւնը, հիմնելով ամեն տեսակի գիւղական կոօպ. միութիւններ, կոօպերացիան կը բարձրացնի նրա մտաւոր մակերևոյթը, նա գործնականապէս կը ծանօթանայ տնտեսութեան և արդիւնաբերութեան հետ և այլն, և այլն: Բազմաթիւ են կոօպ. տւած օգուտները թէ

նիւթական և թէ մտաւոր աշխարհում, ուստի օր առաջ պիտի իրականացնել կօօպերացիան իր ամենալայն ծաւալով:

Կենդրոնական Ռուսաստանում տարեցտարի բազմանում են զանազան տեսակ գիւղատնտեսական ընկերութիւններ, որոնց մեծ մասը հիմնւած է կօօպերատիւ սկզբունքով: Ռուս գիւղացին հասկացել է, որ վաշխաւուների, գիւղատնտեսական տափնապների դէմ կուելու ամենաուժեղ միջոցը համագործակցութիւնն է, ուստի նա սիրով միանում է իր համագիւղացիների հետ: Նրանք համերաշխատութեամբ և միացած իւրականացնում են կօօպերացիայի սկզբունքները: Նրանք գործնականապէս տեսնում են կօօպերացիայի տւած օգուտները և աւելի ջերմ հաւատով կաշոււ են այդ համամարդկային գաղափարին: Չնայած արտաքին և ներքին արգելադրութիւններին, կօօպերացիան ռուսական գիւղերում հաստատ քայլերով յառաջ է գնում: Նա մուտք է գործում ամենամուտ անկիւնները, ամեն տեղ կազմակերպելով գիւղական միութիւններ, մանր վարկի ընկերութիւններ, ապահովագրող միութիւններ և այլն. և այդ բոլորը կատարւում է շնորհիւ ռուս ինտելիգենցիայի, նրա գիտակից դասի միջոցով: Նա թէ ինչպիսի պարտականութիւն դրւած

է նաև մեր, հայ ինտելիգենցիայի առաջ:

Ռուսաստանի կօօպերատիւ շարժումը մի շատ բնորոշ պատկեր է ներկայացնում: Երբ շատ օրինակ կան տեղեր, ուր զարգացել են գիւղատնտեսական ընկերութիւնները, կան տեղեր, ուր բազմացել են մանր վարկի ընկերութիւնները, կան տեղեր, ուր հիմնւում են խնայողական գանձարաններ և այլն: Այդ հանգամանքի գլխաւոր պատճառը կախւած է տեղական իշխանութեան հայեցողութիւնից:

Տեղական իշխանութիւնը կապւած լինելով գիւղական միութիւնների հետ կամ աւելի ձիշտն ասելով, այդ միութիւնները իրենց հիմնադրութեան իրաւունքը ստանալով տեղական իշխանութիւնից, օրինակ նահանգապետից, գտնւելով այդ իշխանութեան հսկողութեան տակ, պարզ է որ մեծ դեր պիտի խաղայ տեղական իշխանութեան հայեցակէտը կօօպերատիւ ընկերութիւնների այս կամ այն տեսակի վերաբերմամբ: Հէնց այդ է պատճառը, որ կենդրոնական Ռուսաստանի մի նահանգում զարգացել են սպառողական ընկերութիւնները, մի այլ նահանգում արտադրողական ընկերութիւնները, մի նահանգի գիւղերում, գործում են մանր վարկի ընկերութիւնները, իսկ մի այլ նահանգի գիւղերում գոյութիւն

ունին խնայողական գանձարանները կամ համայնական սնդուկները:

Անկասկած պակաս չեն ազդում կօօպերացիայի այս կամ այն ճիւղի զարգացմանը նաև տեղական ինտելիգենցիան կամ հասարակական հիմնարկութիւնները. մի խօսքով՝ նրանք, որոնք ձեռնարկողի դեր են կատարում, որոնք նպաստում են կօօպերատիւ ընկերութիւնների հիմնելուն, բոլորն էլ մտցնում են իրենց անհատականութիւնը, տալով կօօպերատիւ ընկերութիւնների այս կամ այն տեսակին որոշ առաւելութիւն և հիմնելով կօօպերատիւ ընկերութիւնների այս կամ այն տիպը:

Այսպիսով, ամեն տեսակի կամ տիպի կօօպերատիւ ընկերութիւն հիմնելով մենք միանգամից կատարում ենք մի քանի գործ, որոնք մէկը միւսի հետևանքն են կազմում: Կօօպերացիայի միջոցով տարածում ենք համերաշխութեան ոգին, արթնացնում ենք ազգաբնակչութեան ինքնագործունէութիւնը, նրա մէջ մտցնում ենք նախաձեռնութեան սկզբունքը. նա ըմբռնում է համագործակցութեան կամհաւաքական գործունէութեան կարևորութիւնը, իսկ՝ որ ամենագլխաւորն է, կօօպերացիան բարձրացնում է նրա տնտեսութիւնը, և միջոց է տալիս նրան կուելու գիւղական տղրուկների, իր դարաւոր հակա-

ռակորդների դէմ: Ուստի խտրութիւն չպիտի լինել կօօպերատիւ ընկերութիւնների մէջ, նրանք բոլորն էլ ձգտում են նոյն նպատակին, նրանք բոլորն էլ ունին միևնոյն հիմնական սկզբունքները, հետևապէս պիտի ջանալ զարգացնել կօօպերացիան իր ամեն տեսակ ճիւղերով:

Մեր երկրի տնտեսական դրութիւնը և ազգաբնակչութեան մտաւոր զարգացման աստիճանը նկատի առնելով, մեզ համար կարևոր են նախ մանր վարկի ընկերութիւններ, որոնք տալիս են նիւթական միջոցներ անապահով գիւղացուն իր տնտեսութիւնը հոգալու, իր գոյութիւնը պահպանելու և այդպիսով ազատում են նրան գիւղական վաշխառուների ճանկերից:

Ամեն մի երկրի տնտեսական բարեկեցութիւնը կախած է այդ երկրի արդիւնաբերութեան զարգացումից. որչափ որ երկրի արդիւնաբերութիւնը և առևտուրը զարգացած են, այնչափ հարուստ է այդ երկիրը, այնչափ բարեկեցիկ է նրա ժողովուրդը. իսկ երկրի արդիւնաբերութիւնը զարգացնելու համար, բաւական չէ որ այդ երկիրը ունենայ բնական հարստութիւններ կամ նրա ազգաբնակչութիւնը օժտւած լինի կամ նրա ազգաբնակչութիւններով, այլ հարկաւոր է նաև մի ուրիշ բան—դա կապիտալն է իր

քնդարձակ իմաստով, դա նիւթական միջոցներն են: Առանց կապիտալի մասնակցութեան անկարելի է որևէ աշխատանք արդիւնաւէտ դարձնել, ուստի պարզ է որ մեր գիւղացիների աշխատանքը աւելի ևս արդիւնաւէտ դարձնելու համար անհրաժեշտ է նրան մատակարարել նիւթական միջոցներ, անհրաժեշտ է նրա համար ստեղծել աժան վարկ և միայն այն ժամանակ նա կարող է վերականգնել իր քայքայւած տնտեսութիւնը, միայն այն ժամանակ նա կարող է զարգացնել նաև կօօպերացիայի միւս ճիւղերը: Պարզ է թէ ես ինչու եմ շեշտում մանր վարկի կարևորութիւնը, մանաւանդ մեր գիւղացիների համար, որոնք ազատւելով գիւղական վաշխառուներից, ազատ շունչ կառնեն և հնարաւորութիւն կունենան ոչ միայն պահպանելու իրենց տնտեսութիւնը, այլ և հետզհետէ բարձրացնելու և բարելաւելու միջոցներ կունենան:

Միանգամայն իրաւացի նկատում է սօց. Ալաբերիօլան, թէ՛ «ինչ ուզում են թող ասեն ժողովրդական բանկի սօցիալական բնաւորութեան մասին, սակայն չի կարելի ուրանալ, որ նրանք տւել են և կըտան խոշոր օգուտներ ժողովրդին»: Այդ օգուտները ակներև են և դա փաստ է այնտեղ, ուր կան մանր վարկի ընկերութիւններ:

Այսպիսով՝ ընդունելով կօօպերացիայի անհրաժեշտութիւնը մեր երկրի տնտեսութեան զարգացման համար, ես դարձեալ շեշտում եմ, որ կօօպերացեան մեզ համար նպատակ չպիտի լինի, այլ մի փառահեղ միջոց բարելաւելու աշխատաւորների նիւթականը, ազատելով նրան միջնորդ-վաճառականների անկուշտ շահատակութիւնաւորներից: Կօօպերացիան մի դպրոց է, ուր աշխատաւորը ստանում է տնտեսական և առևտրական կրթութիւն. ահաւասիկ կօօպերացիայի համեստ դերը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

	ԵՐ.
1. Յառաջարան	1
2. Պատմական համառօտ ակնարկ	7
3. Կօօպ. շարժումը արևմտքան Եւրոպայում	33
4. Սպառողական, արտադրողական և վարկային ընկերութիւններ	51
5. Կօօպ. կարևորութիւնը մեր երկրի տնտեսութեան զարգացման համար	81

Վ Ր Ի Պ Ա Կ

ԵՐ.	աղագծ է	տող վերևից	պէտք է լինի
11	Général	7	Générales
13	գործակատարի	7	գործարանատէրի
15	որ	18	և
25	անհրաժեշտ	1	անհրաժեշտ է
25	շարժան	23	շարժման
46	Էբերնք	11	բերինք
47	արտադրողութեան	15	արտադրութեան
5	կէտեր	18	հիմունքներ.
49	Kooperative	11	Cooperative
49	De	3	Dic
71	Իզուր	22	ապարդիւն

[illegible]

Պատրաստ են տպագրութեան համար
նոյն հեղինակի հետևեալ աշխատու-
թիւնները՝

1. «Գիւղական կօօպերատիւ միութիւնները»
Մասն II (դասախօսութիւն)
2. Չեռնարկ հաշւապահութեան գիւղական
կօօպ. միութիւնների համար.
3. Մաթեմատիկական նախադրթութիւն.
Թարգմ. Քրանսերէնից:

Թարգմանում էմ՝

1. Кулыжный „Крестьянство и Со-
юзы“.

Դիմել հայ գրադատներին կամ հե-
ղինակին Типография „Эпоха“, Ганов. 3.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0205438

25.734